

zise

Told- og Skattehistorisk Tidsskrift

25. årgang

2002

Nr. 2

Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsens medlemmer er Told- og skattedirektør Ole Kjær, København (formand), overarkivar mag. art. Henrik Fode, Århus (næstformand), arkivar, seniorforsker, lic. phil. Leon Jespersen (redaktør), fuldmægtig Gunnar Jakobsen, København (sekretær), specialkonsulent Birthe Buur Hansen, Ålborg (kasserer), regionschef Palle Castbak, Kalundborg, ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Padborg, kommitteret René Mikkelsen, København, og regionschef Hans Jørgen Mortensen, Viborg.

Told- og Skattehistorisk Selskabs hjemmeside: www.zise.dk

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, Tietgens Have, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkelte medlemmer,
500 kr. for institutioner og firmaer.

Biblioteker kan tegne abonnement for 60 kr.

Zise udkommer tre gange om året, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Zises redaktion består af arkivar Leon Jespersen (ansvarshavende)
og cand. mag. Christian Larsen.

Bidrag til Zise bedes sendt til Leon Jespersen
Ørbækvej 746, 5220 Odense SØ, (tlf. 65 97 22 06), e-mail: leonjespersen@mail.tele.dk)
eller til sekretæren,
fuldmægtig Gunnar Jakobsen,
Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

En strandtoldbetjent og en godfather

I dette nummer af *Zise* bringes anden del af lektor Helmuth Schledermanns interessante artikel om protektion og nepotisme, hvor told- og skattevæsenets chef Marcus Rubin behandles under synsvinklen: gentleman og godfather. Rubin underskrev sig nemlig undertiden »Godfar«. I artiklen optræder også Lauritz Vilhelm Birck (1871-1933), der fra 1894 var ansat i toldvæsenet. Ansættelsen var imidlertid af kort varighed, og han gjorde karriere inden for sit fag, økonomi, idet han var professor ved Københavns Universitet i årene 1911-33. Han var tillige folketingsmand for Højre 1903-10 og igen 1918-20, da han brød med partiet.

Birck var en kontroversiel person og anset for antisemit. Det er derfor interessant, at Helmuth Schledermanns artikel rummer et brev fra Birck til Marcus Rubin, der var jøde. I brevet synes Birck at vakle mellem, om han skulle skrive »Danmark« eller »Deres Land«. I årene 1896-98 var Birck redaktør af højreorganet *Vort Land*. Dette blad refererede den 14. februar 1905 et telegram fra Birck til det unge Højres møde, hvori han beklagede, at han ikke kunne være til stede ved deres møde og udtrykte håb om, at det »atter skal blive politisk Dag i Danmark«.

Det politisk-satiriske blad *Klods-Hans* bragte i Alfred Schmidts streg den tegning af Birck, der findes på forsiden af dette nummer af *Zise*, med følgende tekst: »PROKLAMATION: Soldater!

Mange Aars Provisorier skuer ned paa Eder! Den store Armé er skrumpet ind, men I har endnu mig tilbage. Jeg skal føre Eder til et nyt Austerlitz, hvis Sol aldrig gaar ned. Tapre Højremænd! Brave Konservative. Eders sejrige Ørne har vist sig i Randers. Jeg var ikke til Stede der, men mit Hjerte var foran Kolonnerne. I fik min Hilsen. Eders General var hos Eder i Tanken. Stol paa mig, som jeg stoler paa Eder. Højres Garde dør, men den uddør ikke. Den forynger sig stadig. Fremad! En avant! Allons enfants! Se, Sejrens Palmer vifter Eder allerede om Næsen. Lauritz Napoleon Birck Bonaparte, Selvbetalte Overgeneral«. Birck, der var et yndet offer for tidens satire, pryder også bagsiden af *Zise*.¹

Mine Sylow

Mette Lund Andersen

Tidligere tolddirektør C.A. Nielsen har anmeldt Aage Emil Hansens bog om Kongeågrænsen 1864-1920. Det er en interessant gennemgang af de mange toldstationer ved grænsen, hvor en række forhold, som der hidtil har hersket usikkerhed om, kyndigt er blevet udredt. Bogen er desuden rigt illustreret med fotos af de bygninger, som toldvæsenet benyttede.

Cand.mag. Christian Larsen beretter om regeringens kampagne i 1843 mod hjemmebrænderi, og hvor man var meget sikker på at finde en væsentlig støtte i »den naturlige Skinsyge« hos de, der havde afleveret deres ulovlige brændevinsredskaber, mod dem, der fortsatte det ulovlige brænderi.

Arkivar Leon Jespersen giver et rids

af 1600-tallets bizarre og yderst detaljerede lovgivning mod overdådighed og forsøg på at graduere forbrug efter stænderskellene. Lovgivningen afspejler statsmagtens vilje til, men manglende mulighed for at regulere en række forhold i folks dagligdag. Luksuslovene ses i sammenhæng med tidens skatte- og toldpålæg.

Siden *Zise* så dagens lys for 25 år siden, har de fleste bidragydere enten været historikere eller told- og skattepersonale. Det er derfor en kærkommen fornyelse, at bidragyderne til dette nummer af *Zise* også omfatter to forfattere med etnologi som baggrund. I disse år er der en frodig debat om fordele og ulemper ved at se historien henholdsvis oppe- og nedefra, i et fugle- eller i et frøperspektiv. En række mikrohistoriske studier er trykt i de senere år, hvor »almindelige« mennesker har været udgangspunktet for undersøgelse. Når Mine Sylow og Mette Lund Andersen behandler strandtoldbetjent Thomas Wang i Ferring Sogn, betragtes historien nedefra. De beskriver hans arbejde og herunder i hvilken udstrækning, statsmagten var i stand til at præge lokalsamfundet.

Christian Larsen og Leon Jespersen

1. Illustrationen findes i: Af Birck – om Birck. Scrap-Bog. Samlet af Professor Dr. polit. Axel Nielsen. I: Bogen om Birck. Skrevet af hans Venner (1945).

Strandtoldbetjent Thomas Wang

Danmarkshistorien set fra et tolldistrikt på den jyske vestkyst

af Mette Lund Andersen og Mine Sylow

Den 21. marts 1822 gik den københavnske skonnert Håbet, ført af skipper R.J. Bakker, på grund ud for Bovbjerg i Ferring Sogn.¹ Strandingen trak folk til, ikke mindst fordi sognets bønder og husmænd kunne få en god fortjeneste ved at deltage i bjergningen. Da kaptajnen var kommet i land, blev der indgået en kontrakt med bjergeren, der for en tredjedel af det bjergede gods forpligtede sig til, »så vidt vejrliget og øvrige omstændigheder vil tillade det, at bjerge alt, hvad der står til at redde af det indstrandede skib Håbet og sammes indstrandede ladning...«.² Kontrakten var bl.a. underskrevet af strandtoldbetjent Thomas Wang, den lokale embedsmand, der sikrede, at alt gik retmæssigt til.

Ved den jyske vestkyst ca. ti kilometer vest for Lemvig i Ferring Sogn boede der i begyndelsen af 1800-tallet 237 mennesker. Heraf var langt de fleste bønder og husmænd, tjenestefolk og børn, men i sognet boede også enkelte embedsmænd. Disse varetog udover deres landbrug også et offentligt embed. Embedsmændene var på hver deres område statens repræsentanter i sognet og således det yderste led på statens lange arm. Det var gennem dem, at de øvrige sogneboere i Ferring havde kontakt med det statslige

system. En af embedsmændene var strandtoldbetjenten Thomas Wang, som boede i Ferring fra 1813 til sin død i 1833. Som strandtoldbetjent på den jyske vestkyst fungerede Thomas Wang i et af de yderste embeder i det kongelige embedsmandskorps. Der var ingen under ham i toldetatens hierarki; men som toldbetjent havde han den for staten vigtige funktion at opkræve penge til statskassen.³

Den store historie og den lille mand

De fleste historiebøger tager udgangspunkt i økonomiske strukturer, politiske hændelsesforløb, konger eller betydningsfulde mænds store bedrifter. Det er altså historieskrivning set fra samfundets top. Ved i stedet at sætte luppen over almindelige mennesker som f.eks. strandtoldbetjent Thomas Wang bliver det muligt at vende perspektivet og i stedet iagttage træk af Danmarkshistorien, som den f.eks. kunne se ud fra Ferring Sogn i begyndelsen af 1800-tallet. Gennem kildestudier kan man forsøge at sammenstykke Thomas Wangs historie. Han var måske ikke en helt almindelig mand, men gennem ham får man indblik i, hvordan livet som kongelig embedsmand på dette

barske sted på Jyllands vestkyst udspillede sig, ikke bare i teorien, men med referencer til en person af kød og blod.

Thomas Wang, bonde og embedsmand

Thomas Wang boede på gården Øster Borup i den nordøstligste del af Ferring Sogn sammen med sin anden hustru Ane Lyhne samt børnene af første og andet ægteskab. Thomas Wang fik i alt 14 børn, og selvom de ikke alle overlevede deres første år og heller ikke alle boede hjemme på samme tid, har det været et stort hushold at forsørge. Som de fleste andre beboere i sognet var Wang bonde, så sideløbende med tolderembedet skulle landbruget passes. Gården var ikke særlig stor, og jorden hørte ikke til egnens bedste, men Wang forstod at udnytte ressourcerne. Han lavede f.eks. vandaflledningssystemer på sin jord, ligesom han eksperimenterede med braklægning og dyrkning af andre foderstoffer end hør. Dette gjorde han så godt, at han er rosende omtalt i Landhusholdningsselskabets topografi over Ringkøbing Amt fra 1833.

Godset Rysensteens nordre forstrand var Wangs tolldistrikt. Og som strandtoldbetjent skulle han rapportere og aflægge regnskaber til Ringkøbing Toldkontor for den sydlige del af stranden og til Thisted Toldkontor for den nordlige del. Grænsen mellem tolldistrikterne gik lige omkring Ferring, så Wang har været bosat centralt mellem distrikterne.

Hans vigtigste opgave var at holde opsyn med og fortolde den handel, der foregik direkte på stranden uden om

købstædernes toldkontorer. Det var lovligt at lande visse varer direkte på stranden – eksempelvis tømmer og andre store og tunge varer, der var vanskelige at transportere til lands, men der skulle betales told af alt landet gods. En af strandtoldbetjentens fornemste opgaver var derfor at opkræve tolden og forhindre smuglerier på kysten. Desuden skulle Wang føre tilsyn ved strandinger og sørge for, at der blev holdt opsyn med hvilke og hvor mange varer, der blev bragt i land ved bjærgningerne, ligesom det strandede gods også skulle fortoldes.

Det var af stor vigtighed for centralmagten, at alle varer blev fortoldet, så der kunne komme penge i statskassen. Strandtoldbetjentens arbejde med indkrævning af disse penge gjorde ham derfor til en betydningsfuld person for staten. Og det var forbundet med strenge straffe at forulempe en toldbetjent. I loven om toldbetjentes arbejdsopgaver er der et langt og udførligt afsnit om sådanne straffe for vold og ulydighed. Vold mod en toldbetjent kunne medføre op til seks måneders tugthusarbejde, og mordforsøg kunne give op til seks års arbejde i jern i fæstning.⁴ Til sammenligning er det samme afsnit om sognefogdens embede meget kortfattet. Her står kun, at sognefogeden skal respekteres af sognebørnene. Strandtoldbetjentens embede har tydeligvis været højere agtet i statsadministrationen end sognefogedens. Forklaringen er givet, at opkrævning af told og skat var vigtigt for staten. Det har derfor været afgørende gennem lovgivningen at indgyde respekt omkring toldbetjentens person.

5.800 appelsiner og citroner

Ved det gode skib Håbets stranding i 1822 kan vi se, at Thomas Wang var på pletten for at udøve sit embede. I den tid, som bjergningen og auktionen varede, måtte han hver dag stille på stranden som kongens garant for, at ingen varer blev solgt i det skjulte eller stukket til side. Og tror man, at diæter og kørselspenge er begreber, der hører nutidens embedsmænd til, så bliver man klogere, når man læser Wangs regnskab i forbindelse med bjergningen (se tekstboks).

Som man kan se af Wangs regnskab, tog det en lille uge at få bjerget skib og ladning, og den 28. marts blev der afholdt auktion. Auktionen fandt sted på strandfogedgården Vesterferring under ledelse af inkassator Nødkou, og der blev solgt noget for tiden så eksotisk som 5.800 appelsiner og citroner, silke, mandler og fin sæbe i 28 krukker. Hvem der opkøbte disse luksusvarer, melder historien desværre intet om, men varerne skulle fortoldes og kongen have sin toldindtægt, og den sørgede Thomas Wang for blev inddrevet og senere afregnet på Ringkøbing Toldkontor.

At vi overhovedet kender til, hvad der skete på stranden ved Ferring disse dage i foråret 1822, skyldes netop, at alt skulle opregnes og indberettes. Hele strandingens forløb er indskrevet i tingbogen for Skodborg og Vandfuld herreder den 20. april samme år, hvor de implicerede var samlet på herredernes justitskontor i Lemvig for »at få opgjort en generel beregning over alle med denne stranding samfaldende udgifter og at få decideret i hvilket for-

hold samme bliver at udrede dels af skibets samt ladningens ejer og dels af bjergerne«.

Mange skibe gik på grund ud for Ferring Sogn mellem 1813 og 1833, og Thomas Wang sørgede som strandtoldbetjent på Rysensteens forstrand for, at alt blev indberettet og fortoldet. Wang fik, som regnskabet viser, dækket sine udgifter i forbindelse med strandingen, men derudover fik han ikke som de øvrige bjergere del i godset. Som embedsmand var han aflønnet af staten, f.eks. med nogle af de penge, der kom i statskassen gennem fortoldning af det strandede gods.

Særlige kvalifikationer

Som nævnt gjorde den økonomiske side af embedet Thomas Wang og hans ligestillede betydningsfulde for statsadministrationen; men embedet krævede også mænd med egenskaber af en vis kaliber. De mange opgaver ved strandingerne og de øvrige opgaver i forbindelse med indberetning og regnskabsføring gjorde, at ikke hvem som helst kunne bestride arbejdet som strandtoldbetjent. Gode læse- og skrivefærdigheder har været væsentlige, ligesom et godt overblik og talent for organisering sikkert også har været nødvendigt.

Som de øvrige embedsmænd i sognet var Thomas Wang som nævnt også gårdejer og landmand. Ser man på Wangs livsforløb, kunne det dog tyde på, at landbruget ikke har været det væsentligste for ham. Han var gennem det meste af sit liv ansat i offentlige eller halvoffentlige embeder. Allerede som 18-årig fik han sin første ansættelse som lærer. Han må altså selv have

Regning

over min befordring og diætpenge i anledning af møder og forretninger ved det indstrandede danske skib Håbet fra København.

a) I anledning af bjergningen

1822 marts 21. befordring fra min bopæl til strandingsstedet og tilbage igen om aftenen, 1 mil tur og retur efter taksten, drikkepenge til kuskens iberegnet - 1 rdlr. 4 sk.

Den 22. ligeledes 1 rdlr. 4 sk.

b) I anledning af undersøgelsesforretningen den 23. marts.

Befordring tur og retur 1 rdlr. 4 sk.

den 27. og 28. i anledning af auktionen

Befordring tur og retur i 2 dage 2 rdlr. 8 sk.

Diætpenge i 5 dage 5 rdlr.

Udlagte penge for et bud til Ringkøbing

for at anmelde strandingen 2 rdlr. 3 mark

Ligeledes for et do. til do. sted

med toldafgifterne 2 rdlr. 3 mark

Endvidere har jeg betalt til den under bjergningen med øvrighedens samtykke anførte vagt for

1 1/2 døgn 1 rdlr. 3 mark

Summa sølv 16 rdlr. 4 mark 4 sk.

Eller sedler og tegn 20 rdlr. 5 mark 5 sk.

Øster Borup den 14 april 1822. T. Wang, strandtoldbetjent

Ovenstående regningsbeløb er mig af kommissionæren hr. proprietær Nødskou betalt. Datum ut supra. T. Wang

Af denne regnings sum udreder skibets og ladningens ejere 2/3 eller 11 rdlr. 3 sk. og bjergeren 1/3 med 5 rdlr. 3 mark 7 sk.

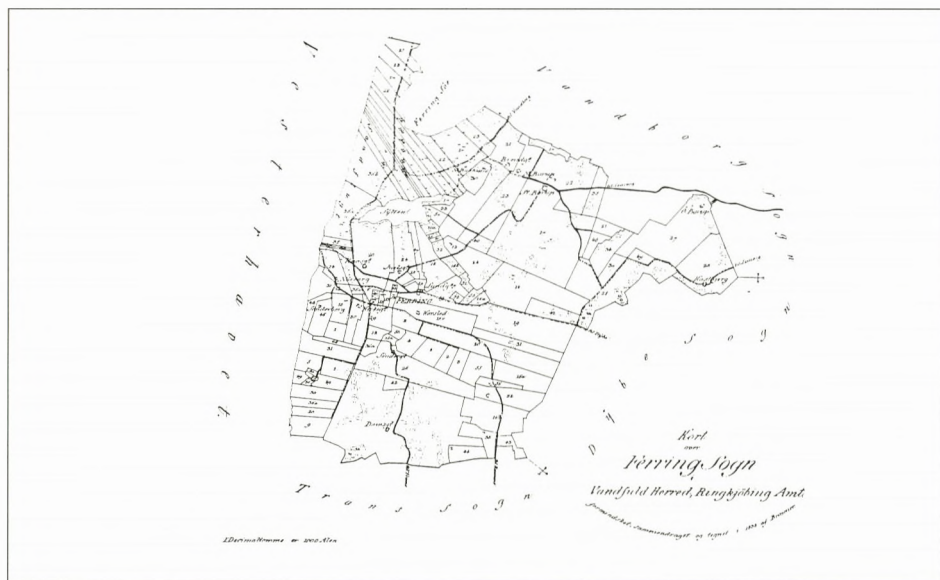
Som udgør sølv - 16 rdlr. 4 mark 4 sk.

Lemvig den 20. april 1822. F.K. Schønau

gået i skole eller i hvert fald lært at læse, skrive og regne og været så god til det, at det kvalificerede ham til en læreransættelse i en tidlig alder. Før Thomas Wang som 47-årig overtog embedet som strandtoldbetjent, var han skolelærer i forskellige sogne. Ligesom han havde været skovfoged og strandridder og haft andre ansættelser med tilknytning til stranden.

Kort før sin død i 1833 forfattede Thomas Wang et lille erindringskrift kaldet *De betydeligste perioder i mit liv*.⁵ I dette skrift opridser Wang kort de vigtigste begivenheder i sit liv af arbejdsmæssig og familiemæssig art, f.eks. sine ansættelser, personlige mærkedage og børnenes fødselsdage. Om ansættelsen som strandtoldbetjent skriver Wang, at han blev antaget til posten af det

»højkongelige Generaltoldkammer og Kommercekollegium« i Ringkøbing. Ligeledes gør han ved sine øvrige ansættelser meget ud af at benævne den, han er ansat af, med titel og navn. Det kunne tolkes som et typisk træk for en stræbsom mand med fornemmelse for hierarkier. Han har måske ikke set sin plads i samfundet som statisk i lighed med mange af de almindelige bønders, men har oplevet sine ansættelser som trin på en karrierestige, hvor hvert trin repræsenterede et bedre embede og en højere status. De mange børn og de dermed forbundne udgifter kan måske være årsag til, at Thomas Wang ikke avancerede yderligere i embedsmandssystemet. Han havde måske evnerne, men ikke den fornødne kapital til at fortsætte opad i systemet.

Matrikelkort over Ferring Sogn fra 1838. Thomas Wangs gård, Øster Borup (matrikel nr. 27) og Christian Borups gård, Store Borup (matrikel nr. 17) var nabogårde i sognets nordøstlige del.

Mobilitet

På grund af de mange embedsskift flyttede Thomas Wang de første 35 år af sit liv en del rundt i regionen. Fra Thy til Mors og Salling og endelig ned ad den jyske vestkyst til Fjaltring og siden Ferring, hvor han slog sig ned i 1813. En så stor mobilitet må have været ret usædvanlig i samtiden. Hans mange ansættelser i regionen viser, at han tilhørte en mobil embedsstand. Sammenligner man med de øvrige embedsmænd i sognet, ser vi, at sognepræsten ligesom Wang flyttede efter sine embeder, mens sognefogeden efter en tid i hæren slog sig permanent ned som gårdmand i Ferring og blev der til sin død 52 år senere.

Der tegner sig altså et billede af to forskellige typer embedsmænd: der var

de veluddannede, som kun blev det samme sted i en kortere årrække, før de flyttede videre til et andet og ofte bedre embede. Disse embedsmænd, som strandtoldbetjenten og sognepræsten, var ansat pga. deres uddannelse og kundskaber, og deres embedsliv var præget af en opad-stræben i hierarkierne, hvor det ene embede blev brugt som springbræt for det næste. Derudover var der de ikke-uddannede og lokalt forankrede embedsmænd. En sådan embedsmandstype var sognefogeden i Ferring: Christen Borup. Borup var yderst velhavende og ejede en af sognets største gårde, men han havde det svært med at læse og skrive. Han er formentlig blevet udpeget til sognefoged, fordi han var en respekteret mand med et godt kendskab til sognets beboere.

»Bovbjerg ved Vesterhavet«. Litografisk tryk efter maleri af C.F. Sørensen fra 1840'erne. Billedet viser en stranding ud for Ferring, som den kunne have set ud, mens Wang var strandtoldbetjent.

Mødet mellem stat og lokalbefolkning

Embedsmændenes indberetningspligt har sikret dem en plads i historien, idet hovedparten af arkivernes kilder stammer fra dette store korps fordelt ud over hele landet. Som embedsmand havde Thomas Wang pligt til i forskellige sammenhænge at indberette skriftligt om bestemte forhold, og det er den væsentligste grund til, at det i dag er muligt at tegne et portræt af ham. Beretninger fra den mere jævne befolkning skal man derimod være mere heldig for at finde. Det kunne være interessant at vide, hvordan og hvorvidt de lokale har opfattet Wang som statens mand. Eller hvordan ferringboerne reagerede, når der strandede skib på kysten. Om de var irriterede over, at han gjorde det svært at smugle. Eller om de fik en ekstra skilling ud af at være budbringer eller vagt for ham. Spørgsmålene er mange, men svarene forbliver desværre ukendte. Vi ved ikke, under hvilke omstændigheder mødet mellem stat og lokalbefolkning fandt sted, ej heller om lokalbefolkningen opfattede de lokale embedsmænd som statens og kongens stedfortrædere eller blot som jævnbyrdige bønder.

Det store i det små – et efterskrift

Hverken Thomas Wang eller andre af sognets embedsmænd er nævnt i nogen historiebøger, og det er næppe heller mange gange, man deri vil støde på Ferring Sogn. De er dukket frem af fortidens skjul, fordi vi med et historisk forstørrelsesglas i hånden valgte at

sætte spot på en udvalgt periode, et specifikt sted. Når man på denne måde fokuserer på enkelte personer, bliver det deres version af historien, der kommer frem. Studiet og dermed også denne artikel er altså ikke nødvendigvis repræsentativt for andre lokalsamfunds embedsmænd. Vi kan ikke vide, om embedsmændene i Ferring var typiske eller specielle tilfælde. Måske var sognefogeden i nabosognet en lærd mand og toldbetjenten lemfældig. Intentionen med artiklen har derfor ikke været at generalisere, men derimod gennem en udvalgt person at sætte kød og blod på den store historie og derigennem tegne et øjebliksbillede af forholdet mellem lokalsamfund og stat, som det kunne have set ud for små 200 år siden.

1. Artiklen er et resultat af en større kulturhistorisk undersøgelse af embedsmændene i Ferring Sogn, deres liv og arbejde 1813-33, lavet i forbindelse med overbygningskurset Historisk rekonstruktion på Europæisk Etnologi, Københavns Universitet, jf. forfatterens artikel: Staten i Ferring. Embedsmænd i et vestjysk sogn. FRAM, 2001, s. 92-100.
2. Skodborg-Vandfuld Herreders tingbog (RA. Mikrofilm M31485).
3. Hele Danmark var dækket af et fintmasket net af embedsmænd, der fra kongen og de nærmeste kollegier forgrenede sig fra København og ud i de mindste flækker længst væk fra hovedstaden.
4. Forordning af 1797 om regnskabsføring og opsynet ved told og konsumptionsvæsenet, og betjentene ved samme, samt straffe for forgribelser imod dem.
5. Findes i kopi i Lemvig Museums arkiv.

Protektion og nepotisme II

Marcus Rubin som gentleman og godfather

af *Helmuth Schledermann*

I denne anden del af artiklen skal det kunststykke forsøges at påvise protektion og nepotisme midt i embedsmændenes højborg: Told & Skat. I den første del af artiklen (*Zise* 2002:1) blev embedsmands-ideologien og venskabs-ideologien modstillet. Det skyldes, at vi må regne med, at embedsmænd i 1900-tallet handlede både korrekt og – undertiden – ukorrekt. Men det ukorrekte, protektion og nepotisme, blev i reglen af dygtige embedsmænd skjult under korrekte former. Generaldirektør Marcus Rubin hørte til de absolut dygtige embedsmænd.

Først en forklaring på ordet »godfather«. Oprindeligt betød det gudfaderen ved dåb, men dernæst »enhver mandlig velgører og beskytter«. Dette mente Marcus Rubin utvivlsomt, når han i sine breve til familien underskrev sig »Godfar«.¹ Man skal tilhøre en særlig generation for at blive mindet om Mario Puzos bestseller *The Godfather* (1969) og den senere film af Francis Coppola med Marlon Brando i hovedrollen. Den har ikke noget med Marcus Rubin at gøre.

Marcus Rubin som chefideolog

Sjældent eller aldrig er en mand blevet generaldirektør, som offentligt og så klart havde angrebet protektion og nepotisme. Han havde skrevet to store

bøger om Danmarks historie fra 1807 til 1839. Ifølge denne fremstilling var embedsmænd helt demoraliseret, både pga. Napoleonskrigene og »tidligere tiders vaner«. Slægt og venskab spillede ofte den afgørende rolle for ansættelser og forfremmelser. »Der er, kort sagt, ikke den uregelmæssige måde for embedsbesættelser, som ikke i datiden gik i svang, alt sammen åbenbart til lige skade for embedsstanden og for embedsvirksomheden«, skrev han.²

Da Rubin 1. april 1902 var blevet generaldirektør for told- og skattevæsenet, optrådte han på den førstkommande generalforsamling i sine underordnede fagforening. Her holdt han en programtale. Han indrømmede blankt sin manglende erfaring mht. told og skat. Men i sit forhold til statens mennesker kunne han love den mest gennemførte upartiskhed, den fuldkomneste døvhed for alle intrigerende henvendelser og det åbne øre og øje for al fortjeneste og dygtighed. Lige så usikker han følte sig på ethvert andet område, lige så sikker var han på sin egen loyalitet. »At afveje anciennitet og dygtighed over for hinanden, er overmåde svært. Jeg for mit vedkommende kan ikke gøre andet end at rette mig dels efter de embedsmæssige indstillinger, dels efter det indtryk, jeg personlig får ved samtale og samvær med de pågældende og af, hvad der fremgår

af deres arbejde og løbebane«. Han sluttede med at fremhæve dygtigheden på anciennitetens bekostning.³

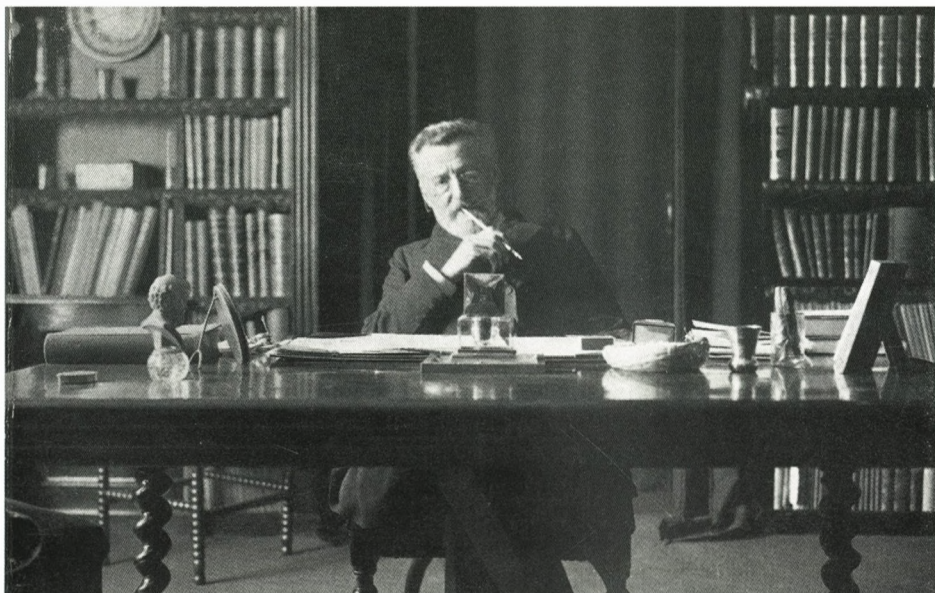
I betragtning af hans tidligere og senere handlinger kunne disse bombastiske udtalelser anses for topmålet af hyklery. Man må imidlertid tænke på den samtidige eksistens af to moralsystemer: embedsmands-ideologien og venskabs-ideologien. Den første var officiel, den anden uofficiel, men ofte ikke mindre tvingende.

Ægte bekendte placeres

En af Marcus Rubins nærmeste venner, fra han var 16 år til vennens død, var Julius Salomon. Begge var jøder og

dybt interesserede i deres folks historie. Men i modsætning til Rubin var Salomon ude af stand til at gøre sit økonomistudium færdigt. Det var nødvendigt at hjælpe ham til en stilling. Rubin havde som 25-årig fået etableret sit kontor for kommunalstatistik på Københavns Rådhus og kunne gå i gang med at antage personale. Julius Salomon blev ansat og senere hjulpet til at blive fuldmægtig og rådhusbibliotekar. Han var meget taknemlig for Rubins protektion.⁴

Familien Rubin fik senere en sykkone ved navn madam Jensen. Hendes søn fik Rubin ansat som rørsbetjent ved toldvæsenet i Esbjerg. Da Rubin som generaldirektør kom på inspektion

»Rubin var klein af Vækst, en lille ivrig Mand med mørke Øjne og stridt Haar, tyndt Fuldsæk og stor Næse. Han bar en gammeldags Pincenez med Metalstel, der var trykket skodesløst ned over Næsen, med Underkanten hvilende paa Kinderne og Overkanten staaende skraat ud i Luften, paa tværs af Synsfeltet. Da den sad daarlig fast, var den tøjret med en Snor«. Afdelingschef i Finansministeriet A.C. Johnsen: I Statens Tjenste. En bureaukrats Erindringer (Kbh. 1946) side 66.

derovre, mødte rorsbetjenten op for at takke ham.⁵

Det fremgår af kilderne, at både rådhusbibliotekaren og rorsbetjenten bestred deres jobs til andres tilfredshed. Protektion og nepotisme fører ikke nødvendigvis til, at udueligt personale bliver ansat. Ofte er der jo flere kompetente mennesker, end der er stillinger.

Bløde pakkelsninger

I 1918 skrev professor Harald Westergaard til sin ven Marcus Rubin om den gamle professor H.G. Zeuthens vanskeligheder. Westergaard ville have Rubin til at gøre noget og skrev i den anledning: »Da du overtog Statistisk Bureau, knækkede du forskellige nødder ved at anbringe en her og sørge for en anden dér«.⁶ Westergaards erindring gik her 23 år tilbage, til dengang Rubin overtog ledelsen af Danmarks statistik og arrangerede sin sagnomspundne protektion.

Rubin ansatte en række yngre medarbejdere og fjernede de gamle på en for de fleste nogenlunde tilfredsstillende måde. Bureauet lå i Den Røde Bygning og havde eksisteret i hen ved 50 år. Bøger og arkivsager lå knæhøjt over det meste af gulvet, og reolerne bugnede af materiale. Kerter i messingstager kastede et flakkende skær over skrivepultene. Her vandrede ældgamle mænd rundt i knækflip (fadermorder) og med mapper, der kaldtes porteføljer. En enkelt medarbejder sad i fuldstændigt mørke, hensunken i meditation. I hans værelse lod Rubin opsætte et vægur, hvis lydelige slag markerede arbejdstids ophør, så manden kunne komme hjem.

Det er Adolph Jensen, som så malende beskriver stedet, hvor Rubin fik ham ansat som ung. Jeg tør ikke sige, om det er overdrevet. Men Jensen er meget kontant i omtalen af, hvordan Rubin fik de mest eventyrlige personer bort. Kammerassessor Bregendahl blev som 76-årig udnævnt til kontorchef mod at søge sin afsked et års tid senere. H.F. Lund, broder til historikeren T. Troels-Lund, fik en lille pension, men dertil en etatsrådstitel. En tredje blev justitsråd og fik en lotterikollektion oven i købet.⁷

Rubin var både protegerende og til det yderste rimelig og retfærdig. Han gavnede uden at skade. Jeg har kaldt det en »pakkelsning«, og ideen er ikke nødvendigvis knyttet til eksistensen af titler og honnøtte ambitioner. Han brugte den sandsynligvis ofte senere, når der kunne udnævnes eller forfremmes flere på en gang eller inden for kort tid.

Springavancement

Med sagen om Ivar Berendsen har vi omtrent en tilståelse fra Marcus Rubin. Han skrev senere, at det var et »ret ekstraordinært avancement ... med forbispringelse af adskillige«.⁸ Vi véd også, hvordan det gik til, at Berendsen kun 37 år gammel blev toldinspektør i København.

Ivar Berendsen kendte fra sin pure ungdom direktør i Udenrigsministeriet gehejmeråd P. Vedel. Bekendtskabet skyldtes, at Berendsen var jævnaldrende med Vedels søn Valdemar. Ivar og Valdemar var skolekammerater i Metropolitanskolen og siden studiekammerater. Begge blev cand.jur. i en

alder af 21 år (1887). Vi véd, at de var venner.⁹

Den gamle P. Vedel ville gerne hjælpe Ivar Berendsen til en toldinspektørstilling og skrev 16. september 1902 et brev til generaldirektør Marcus Rubin. Samtidig skrev han til Berendsen om, hvad han havde gjort for ham. Han fortalte ikke Rubin, at Berendsen var kommet til ham for at bede om denne tjeneste og fortav sin viden om Berendsens øvrige situation.¹⁰

Også Marcus Rubin havde kendt P. Vedel i mange år. De traf første gang hinanden 1885 i Udenrigsministeriet. Rubin var dengang leder af Københavns Kommunes statistik. Han var uhyre glad for at komme i Vedels berømte hjem på Rosenvænget, hvor alt åndede af gammel kultur. Vedels forfædre havde været embedsmænd siden 1500-tallet. Som søn af en fattig indvandret jøde følte Rubin sig hædret ved at blive respekteret af en mand som Vedel. Et gammelt fotografi og et brev fra Vedel hørte til »det kostbareste, jeg har«, skrev han siden.¹¹

I brevet til Rubin anvender Vedel et meget direkte sprog for at forsvare Berendsen: »At han er jøde er jeg vis på at intet fornuftigt menneske vil finde at være en hindring – det var ikke en hindring i Reedtz-Thotts øjne, da han valgte Dem til chef for Statistisk Bureau, og det uagtet han både var decideret antisemit og desuden så en politisk modstander i Dem«.¹² Årsagen til denne bemærkning fremgår af Vedels brev til Berendsen: han havde af en gammel kollega til Rubin – Michael Kofoed – erfaret, at Rubin havde sagt, at det var uheldigt, at Berendsen både

var jøde og venstremand. Det samme var Rubin, og han frygtede derfor at blive beskyldt for at protegere Berendsen! Marcus Rubin blev meget ilde berørt over hentydningen til sin egen udnævnelse i 1895 til leder af Danmarks statistik. Han følte sig anbragt i klasse med Ivar Berendsen! Vedel skyndte sig at skrive et brev dagen efter for at berigtige misforståelsen: »Jeg er da gudskelov ikke så blind, at jeg ikke kan skjelne mellem et bjerg og en lille jordhøj«.¹³

Men der var også en anden grund til Rubins utilpashed, og den lod sig ikke omtale direkte. Det havde været svært for ham at få stillingen i 1895. Baron Reedtz-Thott var leder af en Højre-regering, og Rubin havde som nævnt både sin race og sin politiske anskuelse imod sig. Alle sejl blev sat. Han skaffede sig fortalere som Universitetets økonomiske professorer, C.F. Tietgen og – ikke mindst – P. Vedel! Denne var jo tæt på regeringen. Rubin medvirkede selv til at holde Vedel i gang med at arbejde for sig.¹⁴

En første rate af sin taknemmelighedsgæld havde Rubin betalt ved i Danmarks statistik at ansætte Vedels datter, Annette. Nu forfaldt åbenbart en ny rate. Den ene tjeneste er jo den anden værd. Glemte var hans ord tre måneder forinden om, at han ville være fuldkommen døv for alle intrigerende henvendelser. Det var jo en festtale. Hverdagen stillede andre krav. Rent praktisk skulle Rubin sende finansministeren en indstilling om, hvem der burde have stillingen som toldinspektør i København. Finansministeren hed C. Hage, og han havde længe været en af Rubins trofaste støtter.¹⁵

Hvis man vil skjule protektion, er det en god idé at have eller opfinde en række helt eller delvis uafhængige kriterier: alder, uddannelse, erhvervs erfaring. Det var dem, der stod til rådighed for Rubin. I dag kan man tilføje køn og etnisk baggrund. Ved at give disse »profiler« skiftende vægt, kan man i reglen nå til det ønskede resultat. Marcus Rubin jonglerede elegant med de nævnte tre kriterier. En var for gammel (59 år!).¹⁶ Desuden skulle man efter Generaltolddirektoratets opfattelse alternere mellem praktikere og akademikere, når det gjaldt overordnede stillinger. På denne baggrund foretog han sin mest geniale sløring. Han vidste, at der foruden toldinspektørstillingen i november 1902 blev endnu en stilling ledig to måneder senere. Så lavede han en indstilling, hvorefter der til den første valgtes en praktiker og til den anden akademiker Berendsen. Da der var nogenlunde de samme ansøgere til begge stillinger, kunne han ved indstilling nr. 1 få anbragt Berendsen lige efter praktiker, som fik den første stilling. Ved indstilling nr. 2 blev det da automatisk Berendsen, som stod for tur. Han henviser også til Overtoldinspektoratet, men her har man nok vidst, hvad Rubin ønskede. På denne måde er det ud fra de officielle dokumenter¹⁷ næsten umuligt at se nogen form for uregelmæssighed. Havde vi ikke kendt Rubins egen tilståelse og brevene fra P. Vedel, ville intet med sikkerhed kunne siges. Den praktiker, som Rubin fik udnævnt før Berendsen, var ingen anden end fænomenet Markussen. Det var ham, der tænkte med matematisk præcision, aldrig lod sig rokke, arbej-

dede dag og nat og korrigerede sine kolleger, jf. *Zise* 2002:1 s. 10.

At der virkelig skulle en mand af P. Vedels format til for at bevirke et springavance, ses af et andet eksempel. Økonomen og venstremanden N.P. Jensen var blevet ansat ved Danmarks statistik af Rubin og havde desuden finansminister Neergaard som fortaler. Det var i 1912. Jensen var imidlertid folketingsmand, og Rubin skrev til Niels Neergaard, at det ville blive betragtet som en politisk begunstigelse, hvis Jensen blev amtsforvalter i et så stort embede som Viborg, hævdede lønnen og sad i København som folketingsmand det meste af tiden. Han fik Skanderborg amtsstuedistrikt i stedet.¹⁸

En desperat Birck

Også Marcus Rubin kunne blive bedt om at være fortaler over for andre statsmyndigheder. Efter at L.V. Birck var blevet dr.polit. i 1902, var der ingen ledig stilling til ham ved Universitetet. Som 31-årig var det endnu ikke lykkedes ham at få fast arbejde. Så fik han den idé at søge en stilling som fuldmægtig på de dansk-vestindiske øer. Han betegnede sig selv som »ung« og »evnerig«. Han kunne tilbyde at løse øernes administrative problemer på ét år, og efter to år regnede han med at kunne tackle landbrugsspørgsmålet og »negerproblemet«. »Jeg tror, at hvis der kunne gøres noget, da kan jeg gøre det. Brug mig!«.

Marcus Rubin kendte Birck fra Nationaløkonomisk Forening, og han skrev et anbefalingsbrev til finansminister Hage. Heri kaldte han Birck for »en

noget urolig ånd«, der dog med god instruktion ville kunne bruges til et eller andet.

Som alternativ ønskede Birck at komme ind i Jernbanestyrelsen, men han erkendte, at hensynet til de siddende embedsmænds avancement ville forhindre det. Mærkeligt nok var han ikke klar over, at nøjagtig det samme var tilfældet i Finansministeriet som administrerede øerne i Det Caribiske Hav. Dette var det største ministerium, og samtidig det, der havde den mindste afsætning af folk til anden side. I Justitsministeriet forsynede man f.eks. domstolene med jurister. Men fra Finansministeriet kom man ikke naturligt andre steder hen.¹⁹ At Birck var økonom og oven i købet dr. var heller ikke rart for overordnede, som blot var cand.jur. Og så havde man en favorit, en cand.jur., der havde ti år i ministeriet bag sig: Tage Høhling. Han var desuden kammerjunker, og hans far havde »karakter af oberst«. Dette var formelle hofcharger, som bestemte deres plads ved kongens taffel. Disse titler havde far og søn nok fået, fordi konen/moderen var født baronesse Reedtz-Thott. Vi må antage, at Høhling har haft mægtigere fortalere end Birck. For Birck var »kammerjunkere« kun et beskedent bagværk, og senere frabad han sig ridderkors.²⁰ Rubins anbefaling var omsonst, men det er ikke bevis for en saglig udnævnelse.

En patroniserende Birck

L.V. Birck var godt skåret for tungebåndet. Det lykkedes ham at sidde i Folketinget 1903-1910, valgt for Højre. Samtidig underviste han – til dels gratis – i

økonomi ved Universitetet. Den 5. juni 1907 holdt Højre grundlovsfest i Tivoli, hvor bl.a. Birck talte. Han kom ind på de dansk-tyske forhandlinger om en handelstraktat og sagde: »Det er generaldirektør Rubin, der skal have ansvaret for det rent finansielt-økonomiske, jeg vil håbe, at han ikke blot kan skrive bøger om andre tiders handelspolitik, men også selv kan forhandle klogt om vor tids; thi meget skal tilgives ham, om han har øjnene med sig«. Glad for enhver positiv omtale bad Marcus Rubin sin kone købe avisen, hvor denne tale var refereret.²¹

Tre måneder senere opsøgte Birck af sin forhenværende kollega, toldassistent Hans Jørgen Christensen Løye. I efteråret 1894 havde de begge været ansat ved Aalborg Toldkammer. Birck forsøgte sig dengang som tolder, men opgav. Nu mente Løye imidlertid, at Birck havde fået tilstrækkelig pondus til at kunne påvirke generaldirektøren. Elskværdigt skrev Birck den 4. oktober 1907 et brev til Rubin, hvori han klogt slår på, at Løye er cand.polit. (som Rubin og Birck), men at denne eksamen ikke har gjort ham upraktisk! Birck slutter med at rose sig selv og Rubin. Sig selv, fordi han har fået en økonom ansat hos ingeniørerne. Og Rubin pga. dennes forhandlinger i Berlin om handelstraktat. Det drejede sig her om at gavne fædrelandet, men Birck foretager to forsøg, før han skriver »Deres Land«. Den bedste forklaring på det er, at han har været i tvivl om, hvorvidt han skulle skrive »Danmark« eller »Deres Land« (se tekstboks s. 62).²² Hvis Rubin har bemærket det, så er han atter blevet mindet om, at han var jøde. Hvor lå en

jødes fædreland? Vi véd i dag, at han aldrig fornægtede sin jødiske oprindelse, men i øvrigt anså sig for lige så dansk som dem, der i generationer havde boet i landet.²³

Birck var en mand, der altid udtrykte sig utvetydigt, og det var hans styrke, når han angreb folk. Skulle han derimod bede om noget eller forsvare nogen, var utilsløretheden ikke altid lige heldig. Som nu brevets slutning, hvor han er »hr. generaldirektøren til gentjeneste altid beredt«. Birck kunne være glad for, at hans egen politiske ven og beundrer, Asger Karstensen, aldrig fik dette brev at se. Karstensen talte med foragt om formelen: »til gentjeneste parat«. Det var navnlig det »intrigeværk«, som var fremherskende inden for den politiske verden, han tænkte på. »Jeg hadede hele dette opløb af ærgerligheder og intrigemagere, som med spidse albuer og bredlabbede fødder ustandselig tog opstilling ved de trapper, som fører opad«, skrev han.²⁴ Karstensen måtte ligesom Birck forlade Det konservative Folkeparti i 1920 efter mange intriger rettet imod dem.²⁵

Alle Bircks og Løyes anstrengelser var helt forgæves! I første omgang i hvert fald. Hvis Birck havde ulejlighet sig med at læse *Statstidende* fra ugen før han skrev, ville han have opdaget, at toldkontrollør-stillingen var blevet besat med V.J.M. Brasch. Han var allerede tiltrådt 1. oktober 1907. Skønt det var gået hurtigt, var der ingen uregelmæssigheder. Stillingen var slået op den 2. september, offentliggjort i *Statstidende* den 3. og med ansøgningsfrist den 15. september. Udnævnelsen var sket den 24. september.²⁶

Men dermed var alt ikke tabt. Vi

kender jo Rubins taktik med at lave pakkelsninger: en får noget i dag, en anden får noget i morgen. Nu kom et forløb, som til forveksling minder om sagen med Markussen og Berendsen. De næste to kontrollør-stillinger i København blev besat, så den dygtige praktiker fik den første stilling og akademikeren Løye fik den anden. Blot med den forskel, at forløbet kom til at strække sig over et helt år.

Praktikeren hed Gerner Andersen. Han var godt tre måneder yngre end Løye, men han havde været ansat i toldvæsenet siden han var 15 år gammel, dvs. i næsten 30 år. Løye havde været omtrent 30 år gammel, da han blev cand.polit. og havde derfor kun været ved toldvæsenet i 15 år. Når man læser mapperne med deres personsager i Generaldirektoratet, får man indtryk af et par uhyre flittige, flinke og dygtige mænd. Deres overordnede har kun godt at sige om dem. De får også lønforskud, den ene for at få råd til en uniform, den anden for at kunne købe en kappe til tjenesten i det kolde Nordjylland. Men Løye var til forskel fra Andersen »i besiddelse af videnskabelig dannelse«.²⁷

Gerner Andersen blev udnævnt til toldkontrollør i København den 3. januar 1908, og H.J. Løye blev udnævnt den 15. september samme år. I mellemtiden havde der ikke været ledige kontrollør-stillinger i hovedstaden.

Rubins mislykkede forsøg på at afvise usaglige indstillinger

Generaldirektør Rubin skrev et par breve til sine nærmeste underordnede,

overtoldinspektørerne Falck og Ring, hvor han redegjorde for principperne for udnævnelse netop til toldkontrollør.

I 1904 skulle der udnævnes en toldkontrollør i Vedsted ved Ribe. Rubin skrev til overtoldinspektøren for Jylland, Alfred Falck, at han havde set listen over ansøgerne. »Her træffer sig imidlertid det uheldige, at af de 11 ansøgere har Deres protégé Hansen de 10 foran sig i alder – er den yngste, ligesom han er adskilligt yngre mht. fast ansættelse end f.eks. Fryd og Neuhaus, der begge søger embedet ... Jeg mener ikke, at man slavisisk skal følge anciennitetsprincippet, navnlig ikke til de større poster i etaten (nej, ellers var Rubin aldrig blevet generaldirektør! H.S.), men skal der ikke være særdeles stærke grunde til forbi-springning, når en sådan ikke ville blive forstået af nogen inden for etaten?«, spørger Rubin.²⁸

Rubin udbad sig et svar fra Falck. Det må have været overbevisende, for den 9. august 1904 blev Hans Larsen Hansen – Falcks protégé – udnævnt til toldkontrollør i Vedsted.²⁹

Seks år senere er det overtoldinspektøren for København, C.O.V. Ring, som giver problemer. »Vi har fået en indstilling fra Dem om den ledige kontrollørpost i København«, skrev Rubin. »Den sætter mig noget i forlegenhed. De indstiller en mand, der hedder Thomsen, der er 1 à 2 år yngre i alder end f.eks. Jensen og 3 år yngre i anciennitet. Kun som fungerende kontrollør er han ældre. Dette sidste beror imidlertid på, at Jensen meget sent er bleven »fungerende«, idet De har ladet en stor del assistenter gå forud for ham og så pludselig går baglæns, ikke fortsætter nedefter i assistentrækken for at vælge fun-

gerende, men søger tilbage til dem, der allerede var sat à la suite [: uden for nummer]. Dette virker forvirrende, hvis det er Deres mening, at vi nu næste eller næstnæste gang skulle tage d'herrer Jensen, Larsen osv., der så bliver halvt aldrende folk og ligger på tværs af den supplerings med yngre, som dog skulle være ønskelig. Med andre ord: når folk i længere tid er oversprungne til at blive »fungerende« [konstituerede kontrollører] og så bliver det, synes det mig, at de enten hurtigst muligt bør gøres til kontrollører eller finde sig i ikke at blive det. Da der nu foreligger en indstilling fra Dem, følger jeg den over for ministeren, men jeg har villet tilskrive Dem disse par ord for at klare situationen, den nemlig at jeg beder Dem kun undtagelsesvis (thi undtagelsen vil foreligge, jf. f.eks. Bonnevie, eventuelt Holtsen, Thaulow etc.) at gå zigzag, da det forvirrer, når jeg senere skal forelægge sagen for ministeren«.³⁰

Her opereres med tre forskellige kriterier for forfremmelse: fysisk alder, antal år i toldvæsenet og tidspunktet for konstitution som fungerende toldkontrollør. Hvis man snart lægger hovedvægten på det ene og snart på det andet, vil man let kunne forfremme sine protégéer. Og det vil blive en zigzag kurs. Rubin fulgte indstillingen, men under protest. Theodor G.V. Thomsen blev 14. november 1910 toldkontrollør i København.³¹

I et glimt kan vi her også få en fornemmelse af et andet princip, nemlig »studehandelen«. I dag får du (overtoldinspektøren) din vilje, i morgen skal jeg (generalinspektøren) have min vilje. Dette princip gør sig i øvrigt

navnlig gældende i forfremmelsesråd, hvis medlemmer er ligestillede.

Den rene veldædighed

Under Finansministeriet sorterede dengang Klasseslotteriet. Det blev oprettet 1753 for at finansiere Det Kgl. Opfostringshus, men blev snart overtaget af staten og 1993 omdannet til aktieselskab. Forhandlernettet var mindre effektivt end senere tiders Tips-tjeneste og Lotto, og i dag bruger Klasseslotteriet Internettet. Tidligere var hundredvis af lotterikollektører spredt over landet. Der krævedes ingen forudsætninger af dem ud over, at de kunne sælge hele, halve og kvarte lodder og afregne over for Direktoratet for Klasseslotteriet. I en tid uden socialhjælp til det lavere borgerskab var det normalt at give lotterikollektioner til ældre folk, herunder enker, som sad hårdt i det. For at blive »skrevet op« og komme i betragtning var det almindeligt at skaffe sig »anbefalere«. Det er karakteristisk, at et par af de første socialdemokratiske ministre – C.V. Bramsnæs og K.K. Steincke – var vrede over systemet, formodentlig både pga. klientellet og proceduren.³²

Men i borgerskabet og blandt embedsmændene tog man det både seriøst og muntert. Man var vant til veldædighed, og lotteriet kostede ikke dem selv penge. Blandt anbefalerne var ofte rigsdagsmænd, da det jo havde med staten at gøre. Den frikonservative landstingsmand Fr. Hey fik den besked af Rubin, at han ikke skulle sende sine anbefalinger enkeltvis, men samle dem på to halvårslige ønskesedler.³³

Marcus Rubin beskæftigede sig i

mange breve med Klasseslotteriet og det i 1906 oprettede Koloniallotteri,³⁴ men der kan være grund til særligt at nævne en henvendelse fra Georg Brandes. Denne åndsfyrste skrev, at han havde to protegéer, sin barber og sin bademester. Sidstnævnte var blevet brødløs, da De Romerske Bade i Tordenskjoldsgade lukkede i 1905. Rubin hjælper barberen med nogle lodder ekstra, men kan ikke hjælpe bademesteren. At badene var »romerske« får Brandes og Rubin til at springe over i latinen. Horats og Ovid må holde for med »Vi opfordres« (poscimur). Brandes kaldte sine protegéer for »arme proletarer«,³⁵ og det var normalt ikke dem, der fik lotterikollektioner. Underklassen sendtes enten på fattighjælp, eller også tilbød man beskedne jobs. Konseilspræsidenterne J.B.S. Estrup og C.T. Zahle havde henholdsvis en tjener og en barber, som blev bude i Finansministeriet.³⁶ Skønt Georg Brandes ikke var embedsmand, demonstrerede han den samme kløft mellem officielle anskuelser og private venskabshandlinger som Rubin og de andre. Brandes var således en varm tilhænger af den statsanerkendte og lægekontrollerede prostitution. Han agiterede jo for »fri kærlighed«. Den offentlige Brandes ønskede offentlige fruentimmere registreret og kontrolleret. Men den private Brandes sendte bønsskrift til politiet for at få sin husholderskes datter ud af registret over prostituerede, hvor hun efter reglerne hørte hjemme.³⁷

Konklusion

I del I af artiklen (Zise 2002:1) blev embedsmands-ideologien og venskabs-

ideologien stillet op over for hinanden. De var to i udgangspunktet ligestillede ideologier. Men bortset fra da det gjaldt klasselotterikollektionerne, viste det sig, at venskabs-handlinger i reglen søgtes skjult bag embedsmandens saglighed og handlen efter regler.

De to ideologier kan ses i et større perspektiv. Som sociologen Theodor Geiger engang skrev om embedsmands-ideologien: »Ligesom liberalismen er overbevist om, at den bedste vare sejrer i markeds konkurrencen, således stoler den også på, at den bedste mand sejrer i den sociale kappestrid om stilling, indtægt og rang«. ³⁸ Senere forskere har påpeget, at det er alt for dyrt og besværligt at skulle finde frem til »den bedste« blandt tusinder. I stedet for den optimale løsning kan vi nøjes med at finde den tilstrækkeligt kvalificerede. Dette kaldes rationel adfærd. ³⁹ Den person, man finder frem til, vil i øvrigt ofte være en, man selv eller ens kolleger kender i forvejen.

Også venskabsideologien kan ses i en større sammenhæng. Den franske etnolog Marcel Mauss udgav i midten af 1920'erne sit *Essay om gaven*. Det er blevet så berømt, at det 75 år senere er oversat til dansk. Mauss hævder, at man i alle kulturer har accepteret tre pligter: (1) pligten til at give, (2) pligten til at tage imod og (3) pligten til at give igen, når man har taget imod. ⁴⁰ »Til gentjeneste altid beredt«, som Birsch skrev til Marcus Rubin. Mauss' teori har også oplevet en rationalisering. Protektion og nepotisme kaldes af vestlige eksperter i Afrika en »hengivenheds-økonomi« (economy of affection) og i Asien en »venne-kapitalisme« (crony capitalism). ⁴¹

Undersøgelsen af Marcus Rubins embedsførelse har dokumenteret, hvor vanskeligt det er at afgøre, om protektion og nepotisme har fundet sted eller ikke. Han opererede med en række delvis uafhængige kriterier: fysisk alder, ansættelsesmæssig anciennitet, uddannelse og anciennitet som konstitueret »fungerende« i en tilsvarende stilling. Hertil kommer »pakkeløsnin-ger«, hvor flere dels ansættes, dels får løfte om snarlig ansættelse. Helt sikker på, at protektion eller nepotisme har været udslagsgivende, kan vi kun være, når den ansatte eller den ansættende selv antyder det. Det så vi også eksempler på. Mht. Marcus Rubin som personlighed og menneske må det understreges, at der i denne artikel kun er givet et lille bidrag. Her må henvises til hans egne erindringer fra 1914 og Lorenz Rerups fyldige indledning til de fire bind med breve fra og til Rubin (1963).

Man kan spørge: er det så slemt med den slags protektion og nepotisme, som er blevet afsløret her? Når der ikke synes at være ansat inkompetente folk? Når der vises gensidig hjælpsomhed? Er det ikke netop den type samfund, vi savner? Vi ønsker ikke alt afgjort kommercielt på markedet eller bureaukratisk i upersonlige organer. Hvis enhver handel blev afsluttet med betaling for varen, og enhver kontakt med det offentlige skete ifølge regler om rettigheder og pligter, så blev der ad disse veje ikke opbygget eller fastholdt andre menneskelige relationer. – Men for generelt at kunne svare ja til protektion og nepotisme må dog i hvert fald to betingelser være opfyldt. For det første må vi antage, at det ikke

spiller den store rolle, hvilket arbejde vi får. Vi vil nemlig havne dér, hvor vi har venner eller venners venner. For det andet må der ikke være grupper eller personer, som er så marginaliserede, at de har svært ved at komme ind noget sted.

Tanken fortjener overvejelse. Men jeg er ikke sikker på, at de to betingelser kan anses for opfyldt. Derefter melder sig det modsatte spørgsmål: hvad gøres der, og hvad kan der gøres for at fremme embedsmands-ideologien?

Om en anbefaling kan man sige, at den ikke bør skrives eller modtages med alvor, hvis den ikke bygger på personligt kendskab, eller hvis den udtaler sig om forhold, der beror på andenhånds viden. Det kan forekomme selvfølgelig, men er det ikke. Lærere er i reglen ene med deres elever og studerende, men får en anbefaling af en ældre kollega, som aldrig har overværet deres undervisning. Så er der også tonelejet. Jeg véd, at hvis en ung jurist vil til USA og beder mig om en anbefa-

ling, så må jeg vælge mellem ikke at skrive den eller fylde den med superlativer. Der er i den grad gået inflation i amerikanske anbefalinger.

Ovenfor så vi, at Marcus Rubin var bange for, at etatens folk ikke kunne forstå en udnævnelse eller forfremmelse. Dette forhold har man benyttet sig af i nyere tjenestemandsløvgivning og i forvaltningsloven. Man tilstræber en vis gennemsigtighed. For det første skal stillinger opslås og ikke bortgives underhånden. For det andet har man visse steder gennem forhåndsmeddelelse lettet muligheden for at rejse indsigelse mod dem, der indstiller (ved inhabilitet). For det tredje skal listen over ansøgere være tilgængelig for dem, der søger stillingen. Derimod er man ikke gået så vidt, at ansøgerne skal have lov til at se bedømmelsen af andre end sig selv. Sådanne oplysninger anses for følsomme og fortrolige.⁴² At de nævnte ting fremmer saglig behandling, er hævet over enhver tvivl. Om de er tilstrækkelige, er et andet spørgsmål.

Jeg har af Vith, 7. Maab
 ang. at de har benyttet en rekrutterings
 Chancel, de har haft til: Reubin et
 ganske ~~den~~ deres dansk - ung
 jeg vil ikke se helt let, de er et
 om det bedste i tydsk
Englands
 4. j. Rekrutteringen de fuldguide
allid bedste af
L. P. Birck

Fra Dr. Birck

Store Kongensgade 85 II
Kbh. 4 Oct. [1907]

St.⁴⁶

Højvb.

Hr. Generaltolddirektør Rubin, K 1

Der er et Toldcontrolleurembede ledigt ft. i Kbhvn, dette søges bl.a. af Cand.polit. Toldass. Løye (Löye).

Jeg tillader mig at anbefale ham til Deres Bevaagenhed.

Ansøgeren har siden 1906 været fung. Controlleur her i Byen. Dette har han tilfælles med 5 andre Toldass., der søger, men disse er *ikke* Cand.polit. Løye er 45 Aar (Cand. med *haud* fra 1892) og har siden da været i Toldv.

Naar jeg anbefaler Løye til Deres Velvilje, er det fordi jeg selv har tjent i Toldvæsenet sammen med ham. Han er *ikke noget* af en Økonom, men han er eminent praktisk, der altid hjalp mig upraktiske og meget slette Tolder til Rette. Saa hans Candidatexamen har ikke gjort ham upraktisk. Han er en sund dansk Agrartype – uendelig elskværdig, og lydig og han er gennem honnet og saavidt jeg har kundet skønne af hans Overordnedes Udtalelser en flink Mand nb. fine Vægt.⁴⁷ Jeg beder Dem, hvis *alt* ellers er lige, da at lade Cand.polit'en gaa foran med et Plus. Jeg er ikke saa urimelig at forlange at Examen skal kunde gaa i steden for praktisk Dygtighed, men naar denne er tilstede, saa bør den sikkert give et Plus.

Jeg beder Dem altsaa tilgive mig denne Henvendelse for en tidligere Medtjener i det ædle Toldfag, og tage al det Hensyn til den, De kan forsvare.

— — —

Har De set, at der oprettes en Docentur i Fabriks Økonomi ved Polyteknisk Læreanstalt; saavidt jeg ved bliver Pladsen besat med Lindberg⁴⁸ (fx Docenturet paa 600 Kr). Jeg smigrer mig med, at jeg har været medvirkende til at skaffe Økonomi ind hos Polyteknikerne.

Med venlig Hilsen og *Haab* om, at De har benyttet den *enestaaende* Chance, De har haft til i Berlin at gavne Deres⁴⁹ Land – noget jeg ved ikke var helt let, da De stod overfor det *bedste* i tysk Embedsvæsen,⁵⁰

er jeg Hr. Generaldirektøren til Gentjeneste altid beredte

ærbødigst
L.V. Birck⁵¹

Protektion og nepotisme i fremtiden

En ting er alle forskere enige om: færre og færre vil i fremtiden være ansat samme sted hele livet og avancere dér, trin for trin. Den gamle model, som Kielland blev citeret for i artiklens del I, gælder ikke længere: det er ikke nok at komme ind på embedsbanen via eksamen og protektion, hvorefter resten går af sig selv. Når hvert job bliver af kortere varighed og ikke afgørende for hele livet, kunne man tro, at protektion og nepotisme ville aftage i betydning. Men samfundsforskerne mener, at det forholder sig lige modsat. Når man gang på gang må søge nyt job, bliver det langt vigtigere end før at have et fint netværk af forbindelser. En meget stor del af befolkningen vil få gode eksaminer og hele tiden være på jagt efter bedre jobs.⁴³ En amerikansk forsker har sagt, at eksaminer er noget, man er nødt til at have, fordi alle andre har det. Men afgørende for succes er de kontakter, man er i stand til at mobilisere.⁴⁴ I den forbindelse har man i USA gjort den iagttagelse, at det ikke nødvendigvis er de tætteste og nærmeste kontakter, som fører til nye jobs. Vil man have nyt og spændende arbejde, er det bedre at have et omfattende, løse sociale netværk, som dækker forskellige dele af samfundet.⁴⁵

Der er grund til at være opmærksom på amerikanske tilstande. Et gammelt ord lyder: den mad, som amerikanerne tilbereder i dag, vil europæerne komme til at spise i morgen.

1. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language, 1994,

- »godfather«. L. Rerup (udg.): Marcus Rubins brevveksling III, 1963, s. 327.
2. M. Rubin: Frederik VI's Tid fra Kielerfreden til Kongens Død, 1895, s. 267-74.
3. Tale 15.6.1902: C. Brunke: Den danske Toldtats Forening 1894 - 22. Marts - 1919, 1919, s.32-33.
4. L. Rerup (udg.): Marcus Rubins brevveksling I, 1963, s. (25) og (28) i indledning samt I s. 76-77 og II s. 20-21, 62, 72 og 109.
5. Marcus Rubins brevveksling II, s. 239 og IV, s. 204.
6. Marcus Rubins brevveksling III, s. 326 og IV, s. 329.
7. A. Jensen: Erindringer, 1946, s. 148 ff.
8. Marcus Rubins brevveksling II, s. 325.
9. Biografier over V. Vedel og I. Berendsen i Dansk Biografisk Leksikon, 2. udg. Venskabet nævnt under Vedel, s. 219.
10. RA. Ivar Berendsens privatarkiv, nr. 5113. A.I.3 fra P. Vedel 16/9 [1902].
11. Marcus Rubins brevveksling II, s. 229, og III, s. 378. Jf. Rubins nekrolog over P. Vedel, Tilskueren, 1911:I, s. 230-38.
12. Marcus Rubins brevveksling II, s. 241-42.
13. Brev fra P. Vedel til Marcus Rubin, dateret 17/9 u. år. Det Kgl. Bibliotek. NKS 4596 4°.
14. Marcus Rubins brevveksling II, s. 50-52 (tre breve).
15. Marcus Rubins brevveksling II, s. 51.
16. Jf. H. Schledermann: Tolderen og alderen. Zise 2001:2, s. 65-72, særlig s. 70.
17. RA. Generaldirektoratet for Toldvæsenet. 38. Personalesag: Ivar Berendsen. - Nr. C 1587. RA. Departementet for told- og forbrugsafgifter. C. Sager, årene 1902-14, Udtalelser om Embedsansøgninger, under ansøgerne.
18. Marcus Rubins brevveksling III, s. 178-79 og IV, s. 295.
19. H. Stjernqvist: Centraladministrations Embedsmænd 1848-1946. En statistisk Analyse 1: Ministerialforeningen, udg.: Cen-

traladministrationen 1848-1948, 1948, s. 145-78, særlig s. 167.

20. Marcus Rubins brevveksling II, s. 246 og IV, s. 205. A. Falck-Jensen & H. Hjort-Nielsen: Candidati og examinati juris ... II, 1955, Høhling.

21. Citat fra Vort Land, 6/6-1907. Marcus Rubins brevveksling III, s. 8 og IV, s. 235.

22. Brev af 4/10 [1907] fra L.V. Birck til Marcus Rubin. Det Kgl. Bibliotek. NKS 4596 I.I, 4°.

23. Marcus Rubins brevveksling III, s. 323. M. Rubin: Nogle Erindringer, 1914, s. 159 ff.

24. A. Karstensen: Et Liv i Politik, 1940, s. 123.

25. J. Fink: Storindustri eller middelstand. Det ideologiske opgør i Det konservative Folkeparti 1918-1920, 2000.

26. Statstidende, 4. årg., nr. 129 (3/9-1907) og nr. 150 (27/9-1907).

27. RA. Generaldirektoratet for Toldvæsenet. 38. Personalesager for H.J. Løye og Germer Andersen.

28. Brev af 7/7-1904 fra M. Rubin til A. Falck. Afskrift ved Lorenz Rerup, stillet til rådighed for mig af hans enke. Formentlig fra »Generaldirektørens Kopibog« (jf. Marcus Rubins brevveksling IV, s. 14), der imidlertid i øjeblikket ikke kan findes hverken på Det Kgl. Bibliotek eller i Rigsarkivet.

29. Jf. Haandbog for Toldetaten 1911.

30. Brev af 10/11-1910 fra M. Rubin til C.O.V. Ring. Afskrift ved Lorenz Rerup, jf. note 28.

31. Jf. Haandbog for Toldetaten 1911.

32. K.H. Kofoeds erindringer, udg. ved H. Kirchhoff, 1979, s. 284. K.K. Steincke: Fra hele Valpladsen, 1946, s. 100.

33. Marcus Rubins brevveksling III, s. 207 og IV, s. 303.

34. Marcus Rubins brevveksling II, s. 251, 262, 346, 348-49 og III, s. 93 ff., 109 ff., 121 og 266.

35. Brevvekslingen med Brandes bestod af 3 breve. Marcus Rubins brevveksling III, s. 318-19.

36. K.H. Kofoed (note 32) s. 279-80.

37. Merete B. Pedersen: Den reglementerede prostitution i København 1874-1906, 2000, s. 137.

38. T. Geiger: De danske Studenters sociale Oprindelse, 1950, s. 17-18.

39. Herbert Simon: Models of Man, New York 1957, index: »satisficing behavior«.

40. M. Mauss: Gaven. Gaveudvekslingens form og logik i arkaiske samfund, 2000.

41. G. Hydén: No Shortcuts to Progress. African Development Management in Perspective, London 1983, s. 8 ff. G. Soros: The Crisis of Global Capitalism, London 1998, s. 137.

42. P. Andersen: Dansk Forvaltningsret, 5. udg., 1965, s. 373-74, noterne. Sammenlign Jørgen Mathiassen: Forvaltningspersonellet. Tjenestemænd og overenskomstansatte, 2. udg., 2000.

43. Ulrich Beck: Risikogesellschaft, Frankfurt/M. 1986, s. 138-39 og 248. Robert Reich: The Future of Success, New York 2001, s. 133-39 og 222.

44. Robert Reich (note 43).

45. Robert Putnam: Bowling Alone. Collapse and Revival of American Community, New York 2000, s. 22-23 og 319-20.

46. Forkortelse for Salvis titulis: med forbehold af titlerne.

47. Denne fine vægt fandtes i et lokale på Københavns Toldbod.

48. Jacob Kr. Lindberg (1873-1932), docent ved det nuværende Danmarks Tekniske Universitet 1908-19.

49. Noget tyder på, at Birck har været i tvivl om, hvorvidt han skulle skrive Danmark eller Deres Land. Han valgte det sidstnævnte.

50. Marcus Rubin førte for den danske regering handelstraktatforhandlinger i Berlin i juni 1907 og december 1908.

51. Brevet er transskiberet af H. Schleder-mann og Ole Degn.

Kongeåen som told- og statsgrænse

af C.A. Nielsen

Anmeldelse af Aage E. Hansen: Kongeåen – told- og statsgrænse 1864-1920. Kruså 2001, 200 s., kr. 198.

Danmark har en kortere landegrænse end nogen anden europæisk nation. Mindre end 100 km er vor sydgrænse, og det har den været gennem århundreder. Men flere gange har den måttet give efter for tryk og modtryk og ændre sit forløb, eller den har skiftet karakter fra at være grænsen mod her-tugdømmet Slesvig til en grænse mellem to selvstændige nationalstater. Sin korte udstrækning til trods har den derfor været en hovedkilde til Danmarks nationale historie og er det den dag i dag, nu under påvirkning af Danmarks medlemskab af EU.

Grænsen har gennem tiderne sat sit præg på de egne, der lå i dens nærhed, og tillige på den befolkning, hvis daglige liv og færden blev berørt af at måtte leve tæt på et skel, der adskilte, hvad naturligt hører sammen. Derfor skabte grænsen også sin egen lokalhistorie, som sejlivet lever videre i grænseegne, enten i nedskrevet form eller som overleveringer og myter, der ikke altid tåler at blive konfronteret med de historiske kendsgerninger. En iagttagelse jeg sammen med min svoger gjorde, da vi i 1994 vandrede langs Kongeågrænsen - en tur der for øvrigt er berettet om i *Zise* 1995:2. Det er derfor prisværdigt, at der fortsat er nogen, der har evner, lyst og kræfter til at grave

videre i fortiden for at klarlægge historiske realiteter og dernæst gøre resultaterne tilgængelige for dem, der ønsker at vide mere om denne del af national- eller lokalhistorien.

Senest har Aage E. Hansen bidraget til et sådant gravearbejde med sin bog om *Kongeåen - told- og statsgrænse 1864-1920*. Forfatteren har haft sæde i Told- og Skattehistorisk Selskabs styrelse siden 1981, og hans velkendte interesse for grænselandets historie har ført til, at han gennem mange år har samlet på uniformer, våben m.v. fra Grænsegendarmeriets og Toldgrænsekorpsets tid. Endvidere har han samlet på fotos med motiver fra grænselandet; denne enestående private samling rækker tilbage til 1800-tallet. Gennem et udstrakt kontaktnet, der omfatter offentlige arkiver, lokalarkiver og andre private samlere, som deler hans interesse, har han forstået at bearbejde det foreliggende historisk materiale og at gøre resultaterne tilgængelige for interesserede. I 1995 udgav han *Told- og Statsgrænse Danmark/Tyskland 1920-1995* som led i markeringen af 75-året for Sønderjyllands genforening med Danmark. Som en pendant til denne bog har han så nu præsteret en tilsvarende om Kongeågrænsen.

Værket er på 200 sider, og det er frem

for noget præget af næsten lige så mange fotos fra den omhandlede periode, hvoraf det ældste er fra 1870. Hvert bilde er ledsaget af en tekst, der rummer mange konkrete oplysninger af værdi for den, der søger efter synlige levn fra denne grænse. Men også beretninger om smuglerier, disciplinærsager eller andre hændelser, der kaster lys over det liv, der udfoldede sig i det daglige – hentet i toldarkiverne fra den tid.

På omslagssiderne findes et fortræffeligt kort (1:100.000) over grænseområdet med markering af grænsens forløb. Særligt nyttigt, fordi det ikke overalt er så ligetil at se i terrænet, hvor grænselinjen gik. Det er nemt nok på den midterste halvdel, hvor grænsen følger åløbet, hvorimod der mod vest mellem Villebøl og Vadehavet og mod øst mellem Holt og Hejlsminde kun er få umiddelbart synlige holdepunkter.

I bogen berettes blandt meget andet om de 128 grænsesten, der indtil 1920 markerede grænselinjen, og som efter Genforeningen blev fordelt på skoler, museer og offentlige institutioner, fortrinsvis i Sønderjylland. Nævnes skal tillige fortegnelsen over danske anmeldelsesposter og toldsteder samt en tilsvarende liste over tyske anmeldelsesposter og Zollämter med oplysning om deres beliggenhed.

Men frem for noget er bogen beretningen om selve grænsen med omtale af hvert enkelt grænseovergangssted begyndende med Vester Vedsted Toldrørsstation ud for Mandø og sluttende med Hejlsminde ved Lillebælt. Der bringes billeder fra den tid af de fleste bygninger, hvor der var dansk kontrolpost og også af en del af de tilsvarende bygninger på tysk side. I den forbindel-

se fortælles der om, hvordan man på dansk som på tysk side i den første tid efter 1864 indrettede sig midlertidigt i de lokaliteter, der var at finde i grænsens nærhed. Det midlertidige kom dog til at strække sig over et par årtier, fordi man afventede den folkeafstemning, der ifølge Prag-traktaten var lovet, og som uomtvistelig ville medføre, at grænsen atter ville rykke sydpå. Efter at Preussen i 1878 egenmægtigt havde slettet denne traktatbestemmelse, indstillede man sig også fra dansk side på, at grænsen lå fast og begyndte at indrette grænsebevogtningen herefter. Ingen kunne dengang forestille sig, at det magtfulde tyske kejserrige 40 år senere skulle stå som taber af 1. Verdenskrig, og at det skulle føre til den folkeafstemning, der genforenede Sønderjylland med Danmark med Skelbækken som den ny grænselinje, vi kender i dag.

Der er næppe tvivl om, at når der den dag i dag verserer så mange usikre og forkerte forlydender om, hvor der ved Kongeågrænsen har været toldstationer m.v., har det for en væsentlig parts vedkommende sin årsag i, at man ikke mindst fra dansk side hutlede sig igennem med midlertidige løsninger i de første årtier efter 1864, f.eks. ved at leje sig ind i kroer, gårde, eller hvor der nu var ledige lokaler. Aage E. Hansen har med sin bog skabt klarhed, hvor der herskede usikkerhed om, hvilke bygninger grænsebevogtningen har gjort brug af, og hvor grænsen gik. Mange af disse bygninger eksisterer den dag i dag, ombygget til nye formål og derfor ikke umiddelbart genkendelige. Men trods alt er de stadigvæk de mest iøjnefaldende levn fra den tid.

Det er da også bygningerne, som har været bestemmende for udvælgelsen af billeder, der skulle med i bogen. Men den tids fotografer har tilsyneladende haft god forståelse for, at tilstedeværelsen af mennesker skaber liv i motiverne, idet vi ser grænsegendarmene, toldere, jernbanefolk og andre med beskæftigelse i grænsetrafikken, men også lokale beboere samt rejsende, der tilfældigvis har været på stedet, da fotografen var der. Alle har de tilsyneladende gerne stillet sig op til fotografering, ofte i en påklædning eller i en positur, som havde de en anelse om, at de også 100 år senere skulle »tage sig ud«. Disse mennesker, deres påklædning, køretøjer, redskaber m.v. er med til at give

et tidsbillede, også så man af og til føler at kunne fornemme øjeblikkets stemning. Det gælder ikke mindst motiverne fra tiden efter krigsudbruddet, hvor man ser grænsebevogtningen på begge sider forstærket med soldater, og fra de senere krigsår fotos med russiske krigsfanger, eller med lange køer af indkøbsrejsende med det fælles ærinde at råde bod på den voksende vareknaphed i Tyskland.

Billederne kan således ved studium kombineret med læserens egen viden og fantasi fortælle en historie eller udtrykke en stemning, som teksten ikke altid er i stand til. Men billeder kan også bedrage. Ved en overfladisk gennemgang af bogen og dens mange

Hejlsminde omkring 1910. Da grænsetoldoppebørselstedet var beliggende så langt fra indsejlingen til Mindet, blev der hos Christen Christensen i 1865 lejet to værelser.

billeder kunne man let bibringes den opfattelse, at toldere, grænsegendarmere, soldater, rejsende, den fastboende befolkning – danske som tyske – i de 56 år har levet i et problemfrit, måske ligefrem hyggeligt samvær. På mange billeder flages der, så man kunne tro, at hver dag havde været en festdag. Var den tid da virkelig endnu et eksempel på »de go' gamle dage«, man kan tænke tilbage på med vemod?

Ingenlunde. Forfatteren har fra arkiverne hentet beretninger om virkelige begivenheder, der afslører jalousi og modsætninger mellem toldere og gendarmere og fortæller om den jernhårde disciplin, gendarmene var udsat for. Endvidere om et bureaukrati og en smålighed, der for nutidens læsere dog rummer den trøst, at der trods alt er sket fremskridt siden dengang. Men der berettes nu også om mange episoder, der så sandelig appellerer til humoren.

De nationale modsætninger har næppe belastet de daglige kontakter mellem dansk og tysk grænsebevogtningspersonale. Det er vel sandsynligt, at der på det personlige plan i al almindelighed har været en gensidig forståelse af den anden parts situation. Og herregud, livet sku' jo leves. Men billederne røber, at der naturligvis var dybere liggende modsætninger. Fra tysk side ved understregning af, at det var det preussiske kongeriges og det tyske kejserriges nordlige grænse, man vågede over. Fra dansk side ved på mange af de

fotos, hvor flaget ikke var sat, da fotografen tog sit billede, at påmale et dannebrog, ofte sat på en forvansket flagstang af hidtil uset højde. Det er træk, der minder om, at de nationale modsætninger med egen selvhævdelse også i grænsebevogtningen har luret under den tynde fernis.

Efter endt læsning af Aage E. Hansens bog er det nærliggende at fundere over, om bogen har en interesse, der rækker ud over det rent historiske. Politisk er det jo bestemt, at den nuværende grænse ligger fast, og EU's hidtidige udvikling har siden hen cementeret denne beslutning. Men ikke desto mindre har det vist sig, at diskussionen om vor egen grænses betydning ikke dermed ophørte. Skal grænsen fungere som et bolværk mod nye former for tryk udefra, eller skal vi tværtimod gennem større åbenhed arbejde på et endnu mere udbygget samspil med Europa og den øvrige verden?

Uanset svaret kommer vi via vort medlemskab af FN, NATO og EU næppe uden om, at andre landes grænseproblemer, og hvad de har ført med sig af grufulde begivenheder, bliver mere og mere vedkommende. På den baggrund er det nærliggende at beskæftige sig med de begivenheder fra vor egen historie, der gennem tiderne har efterladt sine blodige spor. Viden om, hvad der skete og hvorfor, kan vel bidrage til en lidt bedre forståelse af baggrunden for begivenheder andre steder i verden, som ellers kan forekomme uforståelige.

Til skade for moralen, skatteyderne og staten

Regeringskampagnen imod ulovligt hjemmebrænderi 1843

af Christian Larsen

Til det lokale toldvæsens mange vigtige opgaver hørte kontrollen med brændevinsfremstillingen. En forordning af 2. august 1786 slog fast, at kun personer med særligt privilegium måtte brænde brændevin og det kun til eget brug. Hvis der var tale om udskænkning, krævedes der endnu en bevilling, som tildeltes de kgl. privilegerede kroer. Tildelte brændevinskedler skulle være forsynet med et særligt stempelmærke, og der skulle betales en fast afgift til statskassen. Al anden brænderivirksomhed blev betragtet som ulovlig brændevinsbrænderi og smugro.

Det påhvilede som nævnt toldvæsenet på statens vegne at sørge for, at loven blev overholdt, idet staten jo mistede penge på de »afgiftsfrie« brænderier. Toldembedsmændene kunne dog ikke på egen hånd foretage ransagninger efter ulovlige brændevinsredskaber, men skulle have assistance af herredsfogeden eller dennes fuldmægtige, hvilket besværliggjorde en effektiv indsats mod ulovlige brændevinsbrænderier.

Som følge af myndighedernes svage stilling greb man til at belønne angiveri for at fremme afsløringer af ulovligt brændevinsbrænderi. De ret store bøder tilfaldt enten angiveren eller den

lokale toldembedsmand, hvis denne havde taget initiativ til at afsløre ulovlighederne. Til trods for sådanne tiltag var det vanskeligt at få sat en stopper for det ulovlige hjemmebrænderi, sikkert fordi befolkningen ikke opfattede det ulovlige hjemmebrænderi som noget ulovligt, men en som en naturlig del af husholdningen.

Toldvæsenet får assistance af politiet

Regeringen besluttede derfor i 1842 at indlede en kampagne mod det ulovlige brænderi, og det hang sammen med en ressortændring i centraladministrationen: brændevinsbrænderisagerne blev flyttet fra Rentekammeret til Generaltoldkammeret, hvorunder toldvæsenet i forvejen sorterede. Kampagnen blev indledt med Danske Kancellis plakat af 23. februar 1843. Formålet var klart at få udryddet de ulovlige brænderier, »der saavel i moralsk Henseende som i Betragtning af det Tab, som de til Skade for alle skatteydende Borgere foraarsage de Kongelige Intrader, og den Forurettelse, som derved udøves mod Kjøbstæderne og de lovlige Landbrænderier«. Kongen ville dog fare med lempe og gav derfor alle frit lejde til at

aflevere ulovlige brændevinsredskaber indtil 1. maj 1843.

For at kampagnen skulle have effekt fik landets retsbetjente (birkedommeren/herredsfogeden) samme dag et cirkulære om at yde »fornøden Assistance«, når toldvæsenet skulle eftersøge »Smugbrænderier«. Endelig skulle retsbetjentene også uden »slig Opfordring« bestræbe sig på at få bugt med ulovlighederne »med behørig Nidkjerhed, dog saaledes at de derhos, navnlig i Valget af medfølgende Vidner, anvende fornøden Varsomhed, for at Forretningens Hensigt ikke forud røbes for de paagjældende Defrauderter«.¹

Ulovlige brændevinsredskaber købes...

Resultaterne af kampagnen var ifølge regeringen selv overvældende. Generaltoldkammeret ansløg, at der i Nør-

Den velbevarede brændevinskedel med hat er fundet nedgravet på Egense Skovgård syd for Hals. Aalborg historiske Museum. Foto Jan Slot-Carlsen.

rejyland (Jylland nord for Kongeåen) var blevet afleveret eller destrueret ca. 9800 sæt brændevinsredskaber. Desuden havde man taget det skridt at tillade toldvæsenet »med passende Skjønksomhed« at afkøbe »Brændeviinstøier for den af Kobberhandlerne paa samme Tid tilbudne Priis pr. Pd. Kobber«. Dermed kom det samlede antal »Brændeviinstøier« op på ca. 11.000. Toldvæsenet havde modtaget 20.000 pund kobber, som dels blev solgt på stedet, dels blev afhændet på en almindelig auktion i København.

På øerne var der afleveret 318 sæt: 16 fra Nordsjælland, 20 fra Samsø, tre fra egnen omkring Sakskøbing og resten fra Fyn og Langeland. Regeringen anså dermed østifterne »renset for ulovlige Brændeviinsredskaber«! Man var dog ikke sikker på, at det samme var tilfældet i Nørrejyland. Ifølge folketællingen 1840 var der ca. 90.000 familier på landet, som de 11.000 stk. redskaber var blevet afleveret fra. Det svarede til én brændevinskedel pr. 8.-9. familie, hvilket siger temmelig meget om hjemmebrænderiets udbredelse.

I Collegialtidende hed det, at kampagnen fortsatte, nu med anvendelse af skærpede bestemmelser og straf. Og regeringen stolede i øvrigt på at finde en væsentlig støtte »deels i den naturlige Skinsyge hos de Landboere, som have afleveret deres Brændeviinsbrændingsredskaber, imod dem, som have holdt dem tilbage, deels og fornemmelig i den offentlige Mening, hvis Medvirkning man saameget som muligt vil søge at sikre sig«.²

1. Collegialtidende 1843, s. 147-48.

2. Collegialtidende 1843, s. 617-20.

Forbrugsbegrænsninger i 1500- og 1600-tallet

Told, skat og forbrug

af Leon Jespersen

Satire og alvor

I 1623 blev Hans Lauremberg ansat som professor i matematik ved det nyoprettede Sorø Akademi. Han afslørede snart, at han havde andre talenter end indsigt i matematik. Han forfattede hyldedramaer til Det Store Bilager, prins Christians bryllup i 1634 med Magdalena Sybilla. Og i 1652 udgav han på plattysk *Veer Schertz Gedichte* (*Fire Skjæmtedigte*), der rummede en satire over en række samfundsforhold. Han gjorde sig bl.a. lystig over tidens pyntesyge, hvor folk ikke alene var modeslaver, men hvor almindelige borgere klædte sig over deres stand:

»Den høye Adelstand skal være respec-
teret

Frem for en Borger her oc anden Mid-
delstand

At alle oc en huer sin Ære nyde kand.
Saa maa jo vær' et Tægn ved hvilket
mand kand vide

I hvilcken Ordens Stand et Mennisk'
monne sidde,

Oc slig udvortis Tægn sees bæst i Klæ-
dedract

Dog ey materien alleene i sin Pract
Men ocsaa den Figur, Fatzon oc ny'
Maneere

Ved hvilcken Stænder tre adskilde bur-
de være.«¹

Satiren var politisk ufarlig, for han

kritiserede modeslaveriet, men ikke standsrigtige klæder. Desuden havde indgreb mod undersåtternes overdådighed – og hvad der blev betragtet som overforbrug – regeringens (dvs. kongens og det adelige rigsråds) bevågenhed. Nogle år tidligere – i 1641 – havde Christian 4. gjort nar af, at bukserne snart var så fransøiske, at man ikke kunne bøje sig i dem.² Også rigsrådet vendte sig imod tidens overdådige forbrug og støttede forskellige indgreb. Men åbenbart uden den store virkning, for da Frederik 3. i 1651 udstedte en forordning om afskaffelse af unødvendig »overflødighed« blandt adelige, hed det, at det ikke var ukendt, »hvor slet alle de alvorlige och best betenckte anordninger, som fast udi hundrede aar af voris høitærede forfædre den adelige stand til beste och conservation ere paabudne hafver tabt deris kraft och virkning«.³

Kongen hentydede her til den række af »luksusforordninger«, der regulerede forbruget ved gæstebud og i klædedragt. Indgreb mod luksusbetonet forbrug var af ældre dato og kan faktisk spores tilbage til 1200-tallet; men som det også fremgik af Frederik 3.s udtalelse, kom der en mere tæt lovgivning mod luksusforbrug fra midten af 1500-tallet, og i første halvdel af 1600-tallet

blev der udstedt ikke så få forbud. Som det vil fremgå, var bestemmelserne yderst detaljerede, og hele lovgivningen havde et noget bizart præg. Her har det interesse, at forbrugsbegrænsningerne kan relateres til tidens told- og skattepolitik.

Luksuslovenes formål og detaljerigdom

Generelt skulle luksuslovene begrænse overdådighed i klædedragt og ved gæstebud såsom barsler, bryllupper og begravelser. En forordning fra 1656 om uadeliges begravelser illustrerer ganske godt omfanget af luksuslovenes regulering. Her blev det bestemt, hvem der måtte indbydes til begravelsen, hvorledes liget måtte svøbes, hvor mange der måtte våge i ligstuen, smykke kisten, bære liget, sørgefølgets størrelse (med lange kapper), hvorledes kisten måtte udsmykkes (ingen messing eller beslag, men blot tre bogstaver for den afdødes initialer samt årstal, håndtagenes udseende, fortinnede eller sorte, men upolerede), antal sørgeklæder der måtte anskaffes og til hvilken pris pr. alen, hvor længe liget måtte stå ubegravet, bedemandens løn, antal skolebørn til at synge, og om det skulle være på dansk eller latin, klokkeringingens og prædikenens varighed samt forskellige bøde- og kontrolbestemmelser.⁴ Men så snart man bevæger sig fra denne generelle karakteristik af luksuslovgivningen og betragter de enkelte forordningers bestemmelser og begrundelser, tegner der sig et mere varieret billede og flere formål.

»Stor pendinge spille«

Selv om der er almindelig enighed om, at merkantilismen hverken udgjorde et entydigt begreb eller samlet system, men derimod fremviste store variationer over tid og sted, finder vi en række fællestræk i den økonomiske politik. Hertil hørte bestræbelserne på at skabe en positiv handelsbalance ved at begrænse import og fremme eksporten, bla. ved ophjælpelse af en indenlandsk produktion. I Danmark tog disse tiltag fart omkring 1620. Christian 4. skabte en række kompagnier og manufakturer, der skulle styrke dansk handel og »industri«. Det skulle begrænse importen, og ophjælpelsen af borgerstanden skete formentlig også med tanke på beskætning. Christian 4.s ofte citerede udtalelse »Os til ære og købmændene med Guds hjælp uden skade« bestyrker antagelsen.

Også oprettelsen i 1623 af Sorø Akademi, hvor Lauremberg blev ansat, kan ses i en økonomisk sammenhæng. Tidligere havde der på stedet været en kongelig skole; men skulle man studere videre og tilegne sig boglig viden, rejste mange til udenlandske universiteter, ligesom en udlandsrejse mere bredt fungerede som en dannelsesrejse, hvor man fik indblik i andre landes forhold og erhvervede boglige eller militære kvalifikationer. Men rejserne kunne også anvendes til ophold ved fremmede fyrsters hof og til »adelige exercitier«, fægtekunst, tilegnelse af andre sprog og almindelig pli. For mange var formålet med en udlandsrejse at skabe en verdensmand.⁵

Københavns Universitet var en præsteskole, og Sorø Akademi skulle

erstatte eller udskyde udlandsrejserne. Med sin djærve formulering begrundede Christian 4. det med, at uddannelse »hid indtil uden lands søgt er med stor pending spille och med ungdommens største corruption«. ⁶ Udlandsrejserne kunne være både langvarige og bekostelige. Der er bevaret flere instrukser for unge adelsmænd, hvor faderen opfordrede til sparsommelighed og mådehold. Således advarede Christen Skeel i 1652 sin søn mod at klæde sig over sin stand og på »gøgler eller dukkeuis«. ⁷ Vi har kendskab til flere rejser, der kostede omkring 1.000 rdl. om året, og pengene var sikkert ikke altid givet lige godt ud.

Den 20. februar 1621 udstedte man forbud mod import af øl, runde perler, ædelstene, kniplinger og silkevarer til en værdi af over 2½ rdl. pr. alen; det blev den 20. juli samme år fulgt op af et åbent brev, der rummede skatte- og toldpålæg. ⁸ Skatten ramte såvel købstæder som landbefolkning og blev udskrevet for de følgende to år. Skatteudskrivningen blev begrundet med krigshandlingerne i Europa, der nødvendiggjorde hvervninger. Toldpålægene vedrørte importvarer, men ikke indenlandsk producerede varer. Af silkevarer, sølv- og guldsnorer samt perler »gifves den tiufvende pending«, hvori- mod man friholdt eksport og handel landsdelene imellem. Fritaget var også import af »ugiort« silke, bomuld, hør, hamp, blå, spundet garn, uld, humle, salt, stål, tjære, byggede skibe, skibstømer, skibsredskaber, jern, bly, stenkul, mursten og andre byggematerialer. Desuden blev importeret vin pålagt told, undtagen hvad adelen indførte.

Toldbestemmelserne havde et klart

merkantilistisk sigte, når importerede færdigvarer samt luksusartikler blev fortoldet, mens råvarer og eksportartikler blev friholdt. Det ovennævnte forbud mod import af ædelstene, kniplinger m.m. var ledsaget af et forbud mod, at borgere gik i silketøj. Men kun få måneder senere blev det atter tilladt. ⁹ Formelt blev det begrundet med de økonomiske forskelle inden for borgerstanden; men reelt rummede fortsættelsen forklaringen, idet tilladel- sen kun gjaldt silkevarer, der var forar-

Nederlandsk stik fra 1615 af en dansk adelsmand.

bejdet i Danmark. Indrømmelsen til borgerne skulle altså støtte den merkantilistiske politik. På samme måde anbefaledes i 1624 »hjemmegjorte« varer og indenlandske produkter i en forordning om borgerliges gæstebud ved barsler, bryllupper og begravelser.¹⁰ I 1619 havde Christian 4. indkaldt tyske silkevævere til det nyoprettede Silkekompagni. I 1623 blev der udstedt forbud mod uadeliges import af silkevarer. Ruller, der lovligt var indført, skulle lakkes for enden og forsynes med byens segl, og vi har kendskab til, at renteskrivere i 1625 kontrollerede silkerullerne hos københavnske kræmmere.¹¹

»Guds vredes ris« og forskellen mellem »herre og knægt«

Indgrebene mod overdådighed og (over-)forbrug blev bl.a. begrundet moralsk og religiøst. Overdådighed blev stemplet som ukristeligt, umoralsk og gudsbespotteligt. Nederlaget i Kejserkrigen (1625-29) blev generelt tolket som Guds straf, og i 1629 kom en menighedsforordning, ifølge hvilken sognet skulle kontrollere sognebørnenes livsførelse, der var lige så vigtig som kirkegang, sang og bøn. De skulle bl.a. holde øje med overflødighed og bekostning, og i 1631 skulle præsterne prædike imod hoffærdige klæder og opfordre til sparsommelighed.¹²

Men indgrebene mod »overflødighed« fandt også andre begrundelser. I 1576 skred kongemagten ind mod adelige begravelser med ophøjede grave, fordi de næsten overgik kongelige og fyrstelige begravelser, ligesom adelskvinder

næsten smykkede sig som fyrstinder. Og i 1586 gjaldt det adelsbryllupper, fordi adelsdamer bar så mange smykker og kæder, at de næsten dånede under vægten.¹³ Med lovindgrebene ønskede kongemagten at sætte et skel mellem adelens og hoffets pragtudfoldelse. Det var helt tydeligt, fordi adelige ved hoffet måtte klæde sig anderledes, end når de optrådte som privatpersoner. På samme måde skulle der også i det øvrige samfund være forskel mellem »herre og knægt«. Den 13. juli 1650 skrev rigsråd Christen Skeel i sin dagbog, at »mand neppelig kan kiende en Stand eller Herre oc Knect fra hinanden, huorved Alle Stender ruineris, oc stor confusion oc wleiglighed forarsagis«. ¹⁴ Luksuslovene blev benyttet til at skabe et stændergraderet forbrug. Det gjaldt ikke blot forbruget ved gæstebud, men i realiteten forsøgte man at definere en standsdragt. Som det fremgik af Laurembergs skæmte-digt, var det i praksis blevet umuligt ud fra klædedragt at skelne stænderne fra hinanden.

Et »passende« forbrug

Laurembergs digt afspejlede problemerne ved at graduere forbruget efter stænderskel. Luksuslovenes »passende« forbrug fulgte den funktionelt og politisk bestemte stænderopdeling og ikke økonomiske skillelinjer. Forbrug er i sidste ende økonomisk bestemt, og luksuslovene skulle hindre velstående borgere i at klæde sig efter deres økonomiske formåen. Det kom til udtryk, da borgere i 1621 ikke måtte bære guld-kæder udenpå deres klæder.¹⁵ Når man definerede et »passende« forbrug for

hver stand, tog man ikke højde for en økonomisk-social lagdeling, der gik på tværs af stænderskellene. Eller rettere sagt, man lovgav imod den.

Derimod erkendte man en økonomisk-social lagdeling inden for de enkelte stænder. Mens et øget forbrug for nogle udtrykte ambitioner om en social status og prestige, der svarede til deres økonomiske formåen, kunne dette af mindrebemidlede standsfæller opfattes som et ubehageligt pres og en social tvang. Flere luksuslove blev netop begrundet med, at forbrugsbegrænsningerne skulle beskytte de økonomisk svage mod standsfællers dårlige forbillede.¹⁶ Selv om adelen blev betragtet som én samlet gruppe, hvor forbruget ikke blev differentieret, blev flere forordninger om begrænsninger i adelens forbrug begrundet med økonomiske forskelle inden for standen og hensynet til de økonomisk svage.

Forordninger om borgerstandens forbrug rummede flere opdelinger. I en forordning om borgeres gæstebud fra 1610 måtte borgmestre, rådmænd og købmænd indbyde 24 par folk med børn samt 12 unge karle. En brud fra borgerstanden skulle ikke smykke sig mere, »end hendes stand mettfører«, og der måtte højst serveres seks retter mad. Mht. håndværkere og tjenestefolk måtte bruden kun have en perlesnor om hovedet, og der måtte indbydes det halve antal gæster. Endelig måtte arbejdere, daglønnerne m.fl. højst indbyde seks par folk. Og på samme måde blev der lovgivet for den store gruppe af ikke-borgere, der opholdt sig i hovedstaden.¹⁷

I en forordning fra 1624 om borgerstandens gæstebud ved barsler, bryl-

lupper og begravelser blev forbruget graderet efter formuegrænser på hhv. 2.000, 5.000 og 10.000 daler. Med en formue på mindst 10.000 daler måtte brud og brudgom anvende finere stoffer såsom fløjel. Borgmestre, rådmænd og købmænd med mindst 5.000 daler i formue måtte ledsages af spillemænd over gaden til og fra kirke. Var formuen under 2.000 daler, måtte man i fæstengave give et gement arbejde på ti lod guld.¹⁸ Ifølge en forordning fra 1655 måtte uadelige med en formue på mindst 5.000 daler indbyde 40 par folk, 12-14 karle og servere seks retter mad, mens folk med mindre formue måtte indbyde det halve. Det var bystyret, der vurderede formuens størrelse, men i sidste instans byggede det på selvangivelse. Men angav man en formue på mindst 5.000 daler, ville man også blive beskattet efter det.¹⁹

Skat og forbrug

Skattebetaling blev også benyttet til at graduere forbruget. I 1621 fik borgmestre, rådmænd, fornemme borgere og købmænd, der måtte indbyde 24 par folk, og som betalte mindst to mark i byskat, foruden øl også tilladelse til at udskænke to ammer vin ved bryllupper. Hvis man betalte en mark i skat, halveredes vinudskænkningen. Almindelige borgere og håndværkere med en skattebetaling på under en mark måtte kun udskænke dansk øl.²⁰ Lovgiverne havde et godt øje til præsterne, der skulle tjene som forbilleder for menigheden. Da studenten Søren Thiim i 1657 besteg prædikestolen »ud i et grunt fremmed hår«, dvs. med paryk, vakte det forargelse.²¹ Senere i 1600-tallet blev det

accepteret. I midten af 1600-tallet måtte præster på landet indbyde 15-16 par gæster; men truende hed det, at præster, der overtrådte bestemmelserne, ville blive husket, især når der skulle udskrives skatter.²² Erhvervsgrupper, formueforhold, men også skattebetaling anvendtes til at graduere forbruget, og omvendt kunne forbruget benyttes som grundlag for beskatning.

Luksuslovenes forsøg på at definere et passende forbrug for hver stand og at stændergraduere, hvad der i sidste instans var økonomisk bestemt, var dømt til at mislykkes. Det var for så vidt det, Frederik 3. indrømmede i 1651 med bemærkningen, at de sidste 100 års luksusforordninger ikke var blevet efterlevet. Mens man lovgav mod den økonomisk-sociale lagdeling, der gik på tværs af stænderskellene, og i stigende grad tog højde for den inden for de enkelte stænder, viste indrømmelserne sig utilstrækkelige. Selv om vinudskænkningen ved borgerstandens gæstebud i 1621 blev graderet efter borgernes skat, bad hovedstadens velhavende og formuende borgere, som »anseeligste schatte«, med det københavnske bystyre som talerør, i 1630 om yderligere lempelser i vinudskænkningen.²³

Kongen bevilgede lempelser »anseende den v-lighed paa stand och formue (...) paa borgerschabitt« i København.²⁴ Presset fortsatte imidlertid, og i 1640 kapitulerede kongen nærmest, da han blev bestormet med dispensationer vedrørende antal gæster og vinudskænkning ved bryllupper. I 1655 gentoges de formuendes ret til at udskænke vin, blot det foregik af kander og ikke af glas.²⁵ Samtidig forsøgte kronen

at håndhæve lovene. I en forordning fra 1655 hed det, at ingen skulle gøre sig håb om »at vere mere end andre och saledes med ond exempel gjøre it skaar udi velmente forordning«, og i 1624 var man forudseende nok til at forbyde, hvad der ikke udtrykkeligt var tilladt.²⁶

Som i dag slog man mønt af folks laster, idet man kunne opnå dispensation mod at betale en afgift. I 1630 kunne Københavns bystyre give formuende borgere tilladelse til at udskænke vin mod at betale en afgift på 20 rdl., halvdelen til kongen og halvdelen til de fattige. Og i recessen af 1643 fik borgere mulighed for at beklæde ligkister med dvællik (: sort, glinsende lærred) mod at give 10 rdl. til kirken.²⁷ Mens kronen kunne udnytte folks pyntesyg i erhvervspolitikken, synes afgifterne ikke at have haft nogen statsfinansiell betydning.

Afslutning

Luksuslovene repræsenterer en ejendommelig lovgivning. De utroligt detaljerede bestemmelser og det stadig mere udbyggede kontrolapparat med ledsagende bødestemmelser viser statsmagtens vilje til at gribe ind i menigmands livsførelse og dagligdag, mens behovet for gentagne indskærpelser af gældende bestemmelser samtidig afslører regeringens afmagt. Både i samtiden og i ældre historieskrivning blev forbrugslysten opfattet som noget negativt. I nyere forskning har man imidlertid hæftet sig ved, at den pustede liv i produktion og omsætning.²⁸ Den kunne skabe grundlag for større skatteindtægter, ligesom rege-

ringens forbrugsregulering blev kombineret med told- og skattepolitikken. Forbruget blev i nogle forordninger afstemt efter skattebetaling, men kunne også danne grundlag for fremtidig beskatning. Og når man kunne opnå dispensation fra forbrugsbegrænsningerne mod betaling af en afgift, leder det tanken hen på nutidens punktafgifter.

1. Hans Willumsen Laurembergs Fire Skjæmte digte. I dansk Oversættelse fra 1652: Med Indledning og Noter af J. Paludan, 1889, s. 28.
2. C.F. Bricka og J.A. Fridericia (udg.): Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, bd. V, 1883-85/1969, s. 27.
3. Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende (herefter: CCD) VI, 1918, s. 68-69 (24. september 1651). Når der i det følgende angives dato og årstal ved forordninger, henvises der her generelt til CCD.
4. CCD VI, s. 273-77 (forordning om begravelser blandt gejstlig og borgerlig stand).
5. Vello Helk: Den danske adels dannelsesrejser i Europa 1536-1660. P. Ingeman og J.V. Jensen (red.): Riget. Magten og æren. Den danske adel 1350-1660, 2001, s. 524-56 med litteraturhenvisninger.
6. Kr. Erslev (udg.): Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadet og Stændermødernes Historie, bd. I, 1883, s. 280.
7. Leon Jespersen: Otte Skeels rejseinstruks 1652. Adel, uddannelse og standsfunktion under adelsvælden.

- Historie 1994, s. 254-55 samt 270-71.
8. CCD III, s. 643-45, 657-61.
 9. CCD III, s. 661-66 (23. august 1621).
 10. CCD III, s. 665-66; IV, s. 158-59.
 11. William Christensen: Silkekræmmer og Silkevarer i København 1625. Historiske Meddelelser om København VIII, s. 183-192; Benito Scocozza: Christian 4.s Silkeæventyr. C. Bjørn og B. Fonnesbech-Wulff (red.): Mark og menneske. Studier i Danmarks historie 1500-1800 tilegnet Karl-Erik Frandsen, 2000, s. 141-54.
 12. CCD IV, s. 446-49; 530-34.
 13. CCD II, s. 33-39; 444-48.
 14. Danske Magazin 3. rk. IV (1854), s. 41.
 15. CCD III, s. 645, pkt. 7.
 16. Se eksempelvis CCD II, s. 34.
 17. Oluf Nielsen (udg.): Kjøbenhavns Diplomatarium (herefter: KD), bd. I, 1872, s. 584-85.
 18. CCD IV, s. 153-64.
 19. CCD VI, s. 256-57.
 20. KD I, s. 634-35.
 21. Hanne Frøsig: I fløjel eller vadmæl. Axel Steensberg (red.): Dagligliv i Danmark i det syttende og attende århundrede 1620-1720 (1969), s. 389.
 22. CCD VI, s. 259.
 23. KD IV, s. 781.
 24. KD III, s. 98.
 25. CCD VI, s. 257.
 26. CCD IV, s. 163-64.
 27. KD III, s. 98; CCD V, s. 287.
 28. Lawrence Stone: The Crisis of the Aristocracy 1558-1641. Oxford 1965; Margareta Revera: En barock historia. Om den svenska 1600-talslyxen och dess plats i samhällsomvandlingen. G. Ekstrand (red.): Tre Karlar. Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII, Stockholm 1984, s. 113-35.

Generalforsamling

Told- og Skattehistorisk Selskab indkalder herved til generalforsamling tirsdag den 17. september 2002, kl 16.00 i kantinen i Told- og Skattestyrelsen, Tietgens Have, Østbanegade 123, 2100 København Ø, med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Beretning om virksomheden 2001-2002
3. Regnskab 2001-2002
4. Valg af bestyrelsesmedlemmer m.v.
 - a. formand
 - b. fire bestyrelsesmedlemmer
 - c. to bestyrelsessuppleanter
 - d. to revisorer
 - e. en revisorsuppleant
5. Fastsættelse af kontingent
6. Indkomne forslag
7. Eventuelt

Efter generalforsamlingen bydes de fremmødte på en forfriskning.

Bestyrelsen

Indhold

En strandtoldbetjent og en godfather..... 43

Mette Lund Andersen og Mine

Sylow:

Strandtoldbetjent Thomas

Wang

Danmarkshistorien set fra et

tolddistrikt på den jyske

vestkyst..... 45

Helmuth Schledermann:

Protektion og nepotisme II

Marcus Rubin som gentleman

og godfather..... 52

C.A. Nielsen:

Kongeåen som told- og stats-

grænse..... 66

Christian Larsen:

Til skade for moralen, skatte-

yderne og staten

Regeringskampagnen imod

ulovligt hjemmebrænderi

1843 70

Leon Jespersen:

Forbrugsbegrænsninger i 1500-

og 1600-tallet

Told, skat og forbrug..... 72

Generalforsamling..... 79

